

Əlilliyin tərifi və təsnifatı

Texniki kitabça 2

© BMT-nin Uşaq Fondu (UNICEF) 2020 (2-ci nəşr)
İlk dəfə 2014-cü ildə nəşr edilmişdir.

Müəllif haqqında: Professor Cudit Hollenveqer Sürix Pedaqoji Hazırlıq Universitetində "İnklüziv təhsil" prioritet sahəsinin rəhbəridir. O, həmçinin, İnklüziv Təhsil və Xüsusi Qayğıya Ehtiyacı Olan Uşaqların Təhsili üzrə Avropa Agentliyinin Təmsilçi Şurasının İsveçrəni təmsil edən üzvü və Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatında Funksionallıq və Əlillik üzrə Referent Qrupun üzvüdür. Beynəlxalq ekspertlərdən ibarət bu qrupun əsas vəzifəsi Funksionallıq, Əlillik və Sağlamlığın Beynəlxalq Təsnifatına (FBT) vaxtaşırı yenidən baxmaq və onu yeniləməkdir. Hollenveqer həm də FBT üzrə Tədqiqatlar Mərkəzinin ("ICF Research Branch") rəhbər komitəsinin üzvüdür.

Bu vəsaitin hər hansı bir hissənin təkrar nəşri üçün icazə tələb olunur. Təhsil və qeyri-kommersiya təşkilatlarına icazə ödənişsiz təqdim edilir. Digərləri isə kiçik rüsum ödəməlidir.

Əlaqələndirmə: Paula Frederika Hant

Redaktə: Stefen Boyl

Tərtibat: Kamilla Tuve Etnan

Əlaqə: Divison of Communication, UNICEF,
Kimə: Permissions, 3 United Nations Plaza, New York, NY
10017, USA, Tel: 1-212-326-7434;
e-poçt: nyhqdoc.permit@unicef.org

Avstraliya Beynəlxalq İnkişaf Agentliyinə ("Australian Aid") UNICEF və onun əlilliyi olan uşaqların və şəxslərin hüquqlarının təmin edilməsi istiqamətində fəaliyyət göstərən tərəfdaşlarına göstərdiyi dəstəyə görə təşəkkür edirik! "Hüquqlar, Təhsil və Müdafiə üzrə Tərəfdaşlıq" (REAP) layihəsi UNICEF-in bütün uşaqların hüquqlarının müdafiəsi üçün təşviqat aparmaq və onların öz tam potensiallarına çatması üçün imkanları artırmaqla bağlı vəzifəsinin həyata keçirilməsinə töhfə verir.

Bu vəsait Avropa İttifaqının maliyyə dəstəyi ilə UNICEF tərəfindən icra olunan "Azərbaycanda əlilliyi olan uşaqlar üçün inklüziv təhsilin genişləndirilməsi" layihəsi çərçivəsində tərcümə edilmiş və yenidən nəşr edilmişdir (2020).

Əlilliyin tərifi və təsnifatı

Bu kitabçadan necə yararlanıla bilər?	4
İxtisarların siyahısı	6
I. Əlillik nədir?	7
Əlillik insan hüquqları kontekstində	7
Əlilliyin ənənəvi terminologiyası ilə bağlı problem	9
Əlillik konsepsiyasına yeni yanaşma	10
II. FBT və FBT-UG ilə tanışlıq	12
FBT-nin fəlsəfəsi və tarixçəsi	12
FBT-nin strukturu	15
FBT çərçivəsində funksionallığın təsviri	17
FBT-nin tətbiqi	19
III. İnküziv təhsil üçün əlilliyin tərifi	21
Əlillik barədə düşünmək	21
İştiraka xüsusi diqqət	22
Ətraf mühitə xüsusi diqqət	24
IV. İnküziv təhsildə FBT-dən istifadə	27
Əlilliyin müəyyənləşdirilməsi	27
Təlim üçün qiymətləndirmə	29
Tədris və müdaxilələrin planlaşdırılması və qiymətləndirilməsi	30
V. Xülasə	33
Terminlərin izahlı lüğəti	34
Əlavə resurslar	35
Ədəbiyyat	36
Haşiyələr	37

Bu kitabçadan necə yararlanana bilərsiniz?

Bu kitabçanın məqsədi tərəfdaşlarımıza Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının (ÜST) **Funksionallıq, Əlillik və Sağlamlığın Beynəlxalq Təsnifatı** (FBT) ilə tanış olmaqda və onun UNİCEF-in missiyası ilə necə uzlaşdığını öyrənməkdə kömək etməkdir. FBT əlilliyin başa düşülməsi və təsviri üçün standart və universal dil, konseptual əsasdır. O, əlilliyin müxtəlif modellərini bir araya gətirir və əlilliyi şəxsin xüsusiyyəti kimi deyil, onun vəziyyətinin təsviri kimi izah edir.

Bu kitabçada siz aşağıdakıları öyrənəcəksiniz:

- *Nəyə görə FBT ilə işləməlisiniz?*
- *Əlilliyin konsepsiyasının aydınlaşdırılmasında FBT-dən istifadə*
- *FBT-nin **inklüziv təhsillə** əlaqəsi*
- *FBT bütün uşaqların iştirakını dəstəkləmək üçün necə istifadə oluna bilər?*

Inklüziv təhsil üzrə proqramların hazırlanması ilə bağlı daha ətraflı istiqamətləndirici məlumatlar üçün, bu seriyaya daxil olan aşağıdakı kitabçaları nəzərdən keçirə bilərsiniz:

1. Inklüziv təhsil konsepsiyası və onun UNİCEF-in missiyası kontekstində aydınlaşdırılması
2. Əlilliyin tərfi və təsnifatı (*bu kitabça*)
3. Inklüziv təhsil üzrə siyasətlər və qanunvericilik
4. Uşaqların əlilliyi ilə bağlı məlumatların toplanması
5. Məktəbdən kənar qalan əlilliyi olan uşaqların müəyyənləşdirilməsi
6. Təhsil İdarəçiliyi üzrə Məlumat Sistemi (TIMS) və Əlilliyi olan uşaqlar
7. Sosial dəyişiklik naminə tərəfdaşlıq, təşviqat və kommunikasiya
8. Inklüziv təhsilin maliyyələşdirilməsi
9. Inklüziv məktəbəqədər proqramlar
10. Məktəb və təlim mühitinə çıxış imkanı I - Fiziki, informasiya və kommunikasiya
11. Məktəb və təlim mühitinə çıxış imkanı I - Universal Təlim Dizaynı
12. Müəllimlər, inklüziv, uşaqqönümlü tədris və pedaqogika
13. Valideynlərin, ailələrin və icmanın inklüziv təhsildə iştirakı
14. Planlaşdırma, Monitorinq və Qiymətləndirmə

Bu kitabçadan necə istifadə etməli?

Bu sənəddə siz hər bölmə üzrə əsas məqamların xülasəsini əks etdirən, nümunəvi keysləri təsvir edən və əlavə oxuya biləcəyiniz materialları tövsiyə edən qutular görə bilərsiniz. Mətnlərdə açar sözlər qalın hərflərlə vurğulanır və sənədin sonundakı izahlı lüğətdə təqdim olunur.

İxtisarlarnın siyahısı

DÇHS	Diqqət çatışmazlığı və hiperaktivlik sindromu
ƏŞHK	“Əilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Konvensiya
XBT	Xəstəliklərin Beynəlxalq Təsnifatı
FBT	Funksionallıq, Əillik və Sağlamlığın Beynəlxalq Təsnifatı
TMBT	Tibbi Müdaxilələrin Beynəlxalq Təsnifatı
BMT	Birləşmiş Millətlər Təşkilatı
UNICEF	BMT-nin Uşaq Fondu
ÜST	Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı

I. Əlillik nədir?

Əsas məqamlar

- **Ə** Ətraf mühitdə mövcud olan maneələrin başa düşülməsi inklüziv təhsilin icrası üçün ilkin şərtidir. | İştirakla bağlı məhdudiyyətlər əlilliyin tərif və təsnifatına daxil olmalıdır.
- **İ** Əlilliyin ənənəvi kateqoriyaları **tibbi modeli** əks etdirir və müəllimin dəyişdirə bilməyəcəyi hər şeyi | ön plana çəkir. Inklüziv təhsilə dəstək üçün əlilliyin yeni konsepsiyasının dərk edilməsi tələb olunur.
- **İ** Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı tərəfindən hazırlanmış FBT tibbi və sosial modellərlə | məhdudlaşmadan əlilliyi başa düşmək üçün daha faydalı çərçivə təmin edir.

İnsan hüquqları kontekstində

Əlilliyi olan uşaqların insan hüquqları 2006-cı ildə qəbul edilən **BMT-nin “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Konvensiyasında** (ƏŞHK) bir daha təsdiq olunub. ƏŞHK-nin ratifikasiyası həm əlilliyi olan bütün uşaqların fərdi hüquqlarının təxirəsalınmaz şəkildə təmin edilməsi, həm də sistem dəyişiklikləri yolu ilə onların hüquqlarının progressiv şəkildə reallaşdırılması öhdəliyini yaradır. Bu, iki sual doğurur: əlilliyi olan uşaqlar, yəni ƏŞHK-yə əsasən hüquq sahibləri kimlərdir və sistem dəyişikliklərinin əlilliyi olan uşaqların həyatına təsiri necə ölçülür? Hər iki sual daha fundamental bir sualla əlaqəlidir: əlillik nədir?

Konvensiyada əlilliyi olan şəxslər “müxtəlif maneələrlə qarşıqlı təsir zamanı digərləri ilə bərabər əsasda cəmiyyətin həyatında tam və səmərəli iştiraka mane olan sabit fiziki, psixi, əqli və ya hissiyyat pozuntuları olan insanlar” kimi müəyyən edilir (Maddə 1).

Məşğələ

Anna, Sara və Pabloya “Daun sindromu” diaqnozu qoyulub. Pablo 1974-cü ildə anadan olub və tanınmış ispan aktyoru və müəllimidir. 7 yaşlı Anna həyatının ilk üç ilini Ukraynada körpə evində keçirib və sonra Amerikalı bir ailə tərəfindən övladlığa götürülüb. O, dostları ilə birlikdə yaşadığı ərazidəki məktəbdə təhsil alır. Sara üç aylıqdır. O, dölün alkoqolu sindromu ilə doğulub. O, doğulduqdan sonra anası tərəfindən tərk edilib və ailəsi ona baxmaq istəmir.

ƏŞHK-nin tərifini nəzərdən keçirin: Anna, Sara və Pablo eyni əlilliyə malikdir?

ƏSHK-nin 24-cü maddəsində inklüziv təhsil insanların müxtəlifliyinə hörməti və əlilliyi olan uşaqların istedad, yaradıcılıq və qabiliyyətlərinin tam inkişafını təmin etmək üçün vasitə hesab edilir. Bu, dövlətlərdən ümumi təhsil sistemində zəruri uyğunlaşdırmaları və adekvat dəstəyi təmin etməyi tələb edir. Bütün iştirakçı dövlətlər bunu nəzərə almalıdır və onlardan konvensiyanın tam icrası istiqamətində irəliləyişə nəzarət etmək tələb olunur. Bu məqsədlə, dövlətlər konvensiyanın icrasını təşviq etmək, müdafiə etmək və nəzarət etmək üçün çərçivə yaratmalıdır. Inklüziv təhsil bütün təhsilalanların öyrənmə və iştirakının gücləndirilməsi prosesidir. O, imkanlardan istifadə etmək, iştirak etmək və əhəmiyyətli nəticələr əldə etməklə bağlıdır. "İnklüziv" termini təcrid olunmaya qarşı aciz olan və təhsil hüquqları tez-tez pozulan uşaqlara xüsusi diqqət yetirmək zərurətini vurğulayır. Bu mövzu üzrə daha çox məlumat üçün bu seriyanın 3-cü kitabçasına nəzər salın.

Əlilliyi olan uşaqların iştirakı ilə bağlı məhdudiyyətlər uzun müddət onların malik olduğu pozuntuların birbaşa nəticəsi hesab edilirdi. Əlilliyin ənənəvi terminologiyası fərdlərə köklənməklə və ətraf mühitdəki amillərin əlilliyi gücləndirdiyini nəzərə almamaqla bu tibbi yanaşmanı əks etdirir. O, tibbi səbəblərə köklənərək, sosial dinamikanı nəzərə almır və insan hüquqları kontekstində ən çox narahatlıq doğuran aspekt ola bilər: o, şəxsi bir kateqoriya ilə məhdudlaşdırmaqla, əlilliyin mürəkkəbliyini ört-basdır edir. Əlilliyin ənənəvi tibbi izahı şəxsə həddən artıq köklənərək, iştirak səviyyəsindəki dəyişiklikləri nəzərə almır və ətraf mühitin təsirlərini əks etdirmir. Bu mövzu üzrə daha çox məlumat üçün bu seriyanın 1-cü kitabçasına nəzər salın.

Məşğələ

İnsan hüquqlarına əsaslanan yanaşma iştirakın təmin edilməsi üçün əlverişli mühitlərin vacibliyini vurğulayır.

Ətraf mühitdə Anna, Sara və Pablonun həyatına təsir edə biləcək əlverişli və əlverişsiz amillər barədə düşünün.

Əlilliyi olan uşaqlar digərləri ilə müqayisədə, onları dəstəkləməyən mühitə daha tez-tez məruz qalırlar ki, bu da onların zəifliyini artırır və onların faydalı şəkildə təhsil almaq və iştirak etmək imkanlarını məhdudlaşdırır. Bu dinamika fəaliyyətsizliyi gücləndirən təsirə malik olmaqla, əlil həyatını daha da ağırlaşdırır. Bu cür qüsurlu proseslərə son qoymaq üçün əlillik başa düşülməli, bununla da şəxsin malik olduğu xüsusiyyətlərlə ətraf mühit arasındakı qarşılıqlı təsirlər müəyyənləşdirilməlidir.

Aydındır ki, şəxsin sahib olduğu pozuntularla məhdudlaşmadan əlilliyi anlamaq üçün yeni yanaşma tələb olunur. İnküziv təhsil əlverişli mühitlərin yaradılması və uşaqların cəmiyyətdə tam iştirakı üçün onların hüquq və imkanlarının artırılması ilə bağlıdır. Buna nail olmaq üçün əlillik yalnız şəxsləri deyil, həyatdakı situasiyaları təsvir edən bir konsepsiya kimi başa düşülməlidir. Bu cür yeni konseptləşdirmə prosesi həm ətraf mühitdəki, həm də iştirakdakı dəyişiklikləri nəzərə almalıdır. Universal Təlim Dizaynı çevik və uyğunlaşdırıla bilən təlim mühitlərinin yaradılması üçün vacib çərçivədir.¹ Lakin 24-cü maddəni tam icra etmək üçün fərdlərə uyğunlaşdırılmış səmərəli dəstək tədbirlərinin icrası məqsədlə, hissi, əqli və fiziki pozuntuların öyrənməyə və iştiraka təsiri öyrənilməlidir.

Əlilliyin ənənəvi terminologiyası ilə bağlı problem

Əlilliyin ənənəvi terminologiyası əlilliyi şəxsin malik olduğu bir problem kimi izah edir. Bu problemi təsvir etmək üçün bəzi xüsusiyyətlər üzə çıxarılır, bir araya gətirilir və adlandırılır. Əsas diqqət səbəb və xüsusiyyətlərə, başqa sözlə xəstəliklərin və pozuntuların etiologiyasına və patologiyasına yönəldilir. Məsələn, Daun Sindromu yüngül dərəcədə ağır dərəcəyədək dəyişən əqli və fiziki simptomlar qrupu ilə assosiasiya olunan genetik pozuntudur. Lakin Anna, Sara və Pablonun Daun sindromuna malik olmasının bizə onların həyatı ilə bağlı başqa informasiya vermədiyini bilmək və onların hər üçünün əqli məhdudyyətlərinin olduğunu bilmək bizə onların əlillik həyatının konkret olaraq necə keçdiyini başa düşməyə imkan vermir. Ən əsası, şəxsin malik olduğu pozuntunu və onunla əlaqəli məhdudyyətləri bilmək onların qabiliyyətləri və istedadı barədə heç bir informasiya vermir.

Kateqoriya əsaslı əlillik məfhumları əlilliyə tibbi yanaşmanı əks etdirir. Ətraf mühitdəki faktorlar problemin meydana çıxmasını izah edən faktorlar və ya problemi ağırlaşdıracaq risk faktorları hesab edilir, lakin onlara problem kimi yanaşılır. Mürəkkəb sosial dinamika "alkoqolizm" kimi terminlərlə sadələşdirilir və Saranın nümunəsində olduğu kimi pozuntuların və ya məhdudyyətlərin səbəbləri kimi nəzərdən keçirilir. Tibbi yanaşma insan hüquqları kontekstində faydasız və birtərəfli yanaşma kimi tənqid edilsə də, əlilliyin təsvirində kateqoriya əsaslı yanaşmalar hələ də geniş yayılıb. Əksər insanlar bu terminlərin təməlinə dayanan elementləri və onların təmsil etdiyi mürəkkəb məsələlərin lüzumsuz şəkildə sadələşdirilməsini sorgulayırlar.

Əlilliyin ənənəvi terminologiyası insan hüquqlarına əsaslanan yanaşmanın üzə çıxarmağa çalışdığı dinamika və mürəkkəblikləri gizləyir. Məsələn, "Öyrənmə məhdudyyəti/çətinliyi" müəllimlərin və məktəblərin gözləntilərinə nəzərən müəyyən edilən iştirak problemi kimi başa düşülür. "Əqli məhdudyyət" koqnitiv inkişafın gecikdiyini ehtiva edir və şəxsin koqnitiv qabiliyyətlərinə göz yumur. Diqqət Çatışmazlığı və Hiperaktivlik Sindromu (DÇHS) konkret fəaliyyətlərin həyata keçirilməsindəki məhdudyyətləri təsvir edir (məsələn, saatlarla stulda oturmaq). Bu cür terminlərdən istifadənin avtomatik olaraq şəxsin sahib olduğu problemləri ön plana çəkməsinə adətən kifayət qədər diqqət yetirilmir. *Müxtəlif situasiyalarda ortaya çıxan çətinliklərə görə şəxslər üçün damğalayıcı təsvirlərdən istifadə inküziv təhsil saylarını sarsıdır.*

Uşaqların vəziyyətini təsvir etmək üçün əlilliyin kateqoriya əsaslı ənənəvi yanaşmasından istifadəyə qarşı mühüm bir arqument bundan ibarətdir ki, *damğalayıcı təsvirlər ətraf mühitdəki maneələri nəzərə almır.* Eyni pozuntulara malik olduqları müəyyən edilsə də, Daun sindromuna malik uşaqların üçü də böyük ehtimalla çox fərqli şəraitdə yaşayır və buna görə də onlar öz həyatlarında fərqli çətinliklərlə üzləşir və bu çətinliklərdən bəziləri onların malik olduğu pozuntu ilə əlaqədar olmasa da, onların əlilliyinin ağırlığına töhfə verir. Uşağın qayğıkeş ailədə dünyaya göz açması və ya doğuşdan qısa müddət sonra uşaq müəssisəsinə yerləşdirilməsi onun inkişafına Daun sindromunun olub-olmaması ilə müqayisədə daha çox təsir göstərən amildir.

İnküziv təhsil əlverişli mühitlərin yaradılması ilə bağlıdır. Buna görə də, əlilliklə bağlı təsvirlər buna nail olmağın yolları barədə məlumatı əks etdirməlidir.

Əlilliyin *kateqoriya əsaslı izahlarına qarşı daha bir arqument bundan ibarətdir ki, onlar şəxsin xüsusiyyətlərinin sabit və dəyişməz olduğunu vurğulayır*. Bu cür damğalamaların müəllimləri həvəsdən salaraq öz səriştləri çərçivəsində heç bir tədbir görməməsinə gətirib çıxarması başa düşüləndir. Müəllimlər uşaqların güclü tərəfləri və istedadları, ən əsası isə onların faktiki öyrənmə təcrübələri və iştirakı barədə məlumata ehtiyac duyur. Daun sindromu olan üç uşağın digərləri ilə qarşılıqlı əlaqədə olmaq, biliklərə yiyələnmək və sinif otağının konkret tələblərinə uyğunlaşmaq potensialı çox fərqli olacaqdır. Mövcud əqli pozuntular barədə məlumatlılıq onların qabiliyyət, istedad və istəklərini anlamağa kömək etmir. Öyrənmə baxımından həqiqətən önəmli olan fərqlər gizli qalır və buna görə də çox vaxt yanlış başa düşülür.

İnklüziv təhsil öyrənmə və iştirakın təmin edilməsi ilə bağlıdır. Buna görə də, müəllimlər şəxsin malik olduğu pozuntuların onun iştirakına necə təsir göstərdiyini və bu təsirləri azaltmaq üçün görülə biləcək tədbirləri bilməlidir.

Buna görə də belə nəticəyə gəlmək olar ki, *ənənəvi terminologiya özlüyündə inklüziv təhsilin tətbiqinə önəmli maneədir*. O, qərəz və ayrı-seçkiliyə töhfə verir və müəllimlər tərəfindən dəyişdirilə biləcək xüsusiyyətlərə deyil, sabit xüsusiyyətlərə köklənir. O, müəllimləri öz fəaliyyətləri üçün məlumatlandırmaq əvəzinə, onları acizləşdirir və bu cür uşaqların tədrisində özlərini mütəxəssislərdən asılı hiss etmələrinə səbəb olur. Əlilliyin kateqoriyaları ətraf mühitdəki amilləri, o cümlədən uşaqların həmin kateqoriyaya aid olmasına gətirib çıxaran sosial prosesləri nəzərə almır.

Məşğələ

Qeyd olunanları nəzərə alaraq: Əlillik konsepsiyasının daha adekvat xarakteristikasını yazmağa çalışın.

Əlillik konsepsiyasının izahına yeni yanaşma

Uşaqların "əlil" kimi damğalanması və bu məqsədlə tibbi modeldən istifadə ilə bağlı məsələlər bir neçə on illər qabaq gündəmə gətirilib. Əlilliyin tərifinə yeni yanaşmalar 1970-ci illərdən bəri axtarılır. O vaxtdan etibarən, sosial modeldən istifadə edərək əlilliyi anlamaq üçün çox müxtəlif baxış bucaqları formalaşdırılıb. Lakin onlar bir qayda olaraq fərdlərin sahib olduğu konkret "əlilliklər" in faktiki təsviri problemini aradan qaldırmaq əvəzinə, "əlilliyin" mücərrəd konsepsiya kimi yaradılmasına və dinamikasına daha çox köklənir. Əlillik ayrı-seçkilik və yoxsulluq və müxtəliflik, verilməyən imkanlar və insan hüquqları kontekstində müəyyən olunub.

Bu baxış bucaqları onu ehtiva edir ki, *əlillik sadə kateqoriyaların təsvir etdiyindən fərqli olaraq, daha mürəkkəb fenomendir* və əlillik ətraf mühitin xüsusiyyətləri ilə şəxsin xüsusiyyətləri arasında qarşılıqlı təsirin nəticəsi kimi daha yaxşı başa düşülür.

ƏŞHK əliliyi hüquq sahibləri kimi fərdlərlə əlaqələndirir, lakin daha çox sağlamlıq pozuntularının ətraf mühitdə şəxsin cəmiyyətdə tam və səmərəli iştirakına mane olan əngəllərlə qarşılıqlı təsirinə köklənir. *Mahiyət etibarilə, şəxs deyil, onun vəziyyəti vurğulanmalıdır.* Əliliyin bu cür izahı sadəcə monitorinq və icra prosesində rəhbər tutulmamalı, həm də BMT-nin inkişaf qrupunun üzvü kimi UNİCEF-in əlilliklə əlaqəli bütün fəaliyyətlərində rəhbər tutulmalıdır.

Sağlamlıqla bağlı təsnifatları hazırlamaq və dərc etmək səlahiyyəti BMT-nin daha bir xüsusi qurumunun - Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının mandatına daxildir.

Beynəlxalq təsnifatlar ailəsinin daha bir üzvü 2001-ci ildə dərc olunmuş *Funksionallıq, Əlillik və Sağlamlığın Beynəlxalq Təsnifatıdır* (FBT). FBT-nin uşaq və gənclər üçün hazırlanmış versiyası (FBT-UG) 2007-ci ildə dərc olunub. 2012-ci ildə ÜST iki təsnifatı yenidən birləşdirməyi qərara almış, digər yeniləmələri və düzəlişləri də tamamlamışdır.

Şəkil 1: Ümumdünya Əlillik Hesabatında konseptual əsas kimi FBT-dan istifadə edilir.

FBT Ümumdünya Səhiyyə Assambleyası tərəfindən əlillik üçün yeni standart təsnifat elan edilib. O, gələcəkdə əliliyi başa düşmək, müdaxilələri planlaşdırmaq və dövlətlərin əliliyi olan şəxslərin hüquqlarını yaxşılaşdırmaq öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi istiqamətində irəliləyişi izləmək üçün istifadə edilməlidir.

Əlillik çoxölçülü fenomen kimi başa düşülür - əlillik və funksional fəallıq qabiliyyəti həyatın müxtəlif situasiyalarında ortaya çıxan insanın funksional fəallığının əks qütblərini təşkil edir. Bu, şəxslə ətraf mühit arasındakı mürəkkəb qarşılıqlı təsirlərin nəticəsidir.

İnsanlar həyatın müxtəlif situasiyalarında öyrənmə, ünsiyyət, qarşılıqlı əlaqə və ya hərəkət kimi təməl insan fəaliyyətlərinə cəlb olunur. Əliliyi olan şəxslərin həyatın bu sahələrində nə dərəcədə tam iştirak etməsi bir çox amillərdən asılıdır. Həyatın bu sahələri ƏŞHK-nin müxtəlif maddələrində əks olunur (məsələn, müstəqil yaşamaq, şəxsi hərəkətilik, təhsil və ya iş və məşğulluq). Buna görə də, FBT ilə tanışlıq və ondan istifadə konvensiyanın icrası və monitorinqi üçün vacib rol oynayır.

II. FBT və FBT-UG ilə tanışlıq

Əsas məqamlar

- FBT sağlamlıq və rifahla əlaqəli üç təsnifatdan biri olub, insan sağlamlığının və rifahın sağlamlıqla əlaqəli komponentlərinin bütün aspektlərini əhatə edir.
- FBT bir çərçivə kimi ətraf mühitdəki əlverişli və əlverişsiz amillər kontekstində əlilliyi təsvir etmək üçün dil təqdim edir. FBT insanların özlərini deyil, onların olduqları vəziyyətləri təsvir edir.
- Funksional fəallıq və əlillik FBT-nin bütün komponentləri arasındakı qarşılıqlı təsirin nəticəsini təsvir etmək üçün ümumi terminlərdir. FBT modeli bu qarşılıqlı təsirin cari izahını vizuallaşdırır. FBT bütün sektorlarda və bütün yaş qrupları üçün istifadə oluna bilər, lakin o, elə istifadə edilməlidir ki, əlilliyi olan şəxslərin hüquq və imkanlarını artırsın.

FBT-nin fəlsəfəsi və tarixçəsi

FBT "ÜST-nin Beynəlxalq Təsnifatlar Ailəsi"nin üç komponentindən biridir. Xəstəliklərin Beynəlxalq Təsnifatı (XBT) xəstəliklər, pozuntular və zədələr kimi sağlamlıq problemlərini əhatə edir. O, ilk dəfə 1901-ci ildə dərc olunub və hazırda da onun FBT ilə uzlaşmasını təmin etmək üçün ona yenidən baxılır. O vaxtdan etibarən, XBT-də tətbiq olunan diaqnostik yanaşma üstünlük təşkil edib və bu da müxtəlif əlillik növlərini ayırd etmək məqsədilə konkret kateqoriyalar yaratmaq üçün kateqoriya yanaşmasına gətirib çıxarıb.

FBT-nin kökləri 1970-ci illərə gedib çıxır. Həmin dövrdə xəstəliklərin təkcə diaqnozunu qoymaq əvəzinə, onların insanların həyatlarına etdikləri təsirlərin nəticələrini müəyyən etmək zərurəti ortaya çıxmışdı. Pozuntuların, Əlilliklərin və Əngəllərin (ICIDH) Beynəlxalq Təsnifatı adlanan təsnifatın ilkin layihəsi sınaq məqsədləri üçün 1980-ci ildə dərc olundu. Yenidən baxılmış versiya 20 ildən sonra nəhayət 2001-ci ildə Ümumdünya Səhiyyə Assambleyası tərəfindən təsdiq olundu. Ailənin üçüncü üzvü hazırda hazırlanmaqdadır və tibbi müdaxilələrə köklənəcək (Tibbi Müdaxilələrin Beynəlxalq Təsnifatı)

Xəstəliklərin Beynəlxalq Təsnifatı	XBT: Pozuntu, etiologiya, təzahür, diaqnostik meyarlar və onların funksional xüsusiyyətlərinə köklənir
Funksionallıq, Əlillik və Sağlamlığın Beynəlxalq Təsnifatı	FBT - funksionallıq və əlillik, ətraf mühit faktorları və şəxsi faktorlara köklənir
Tibbi Müdaxilələrin Beynəlxalq Təsnifatı	TMBT: Tibbi müdaxilələrin hədəflərinə, tədbirlərinə və vasitələrinə köklənir

Şəkil 2: ÜST-nin Beynəlxalq Təsnifatlar Ailəsi (ÜST-BTA)

ÜST-nin üç ayrı təsnifat hazırlaması onu göstərir ki, xəstəlik, əlillik və müdaxilə ayrı-ayrılıqda nəzərdən keçirilməlidir.

Anna, Sara və Pablonun malik olduğu pozuntular eyni XBT koduna malikdir. Onların funksional fəallığındakı fərqlər (ətraf mühitdəki amilləri də nəzərə alaraq) və tam iştirak etmək üçün ehtiyac duyduqları dəstək baxımından fərqlər barədə düşünün.

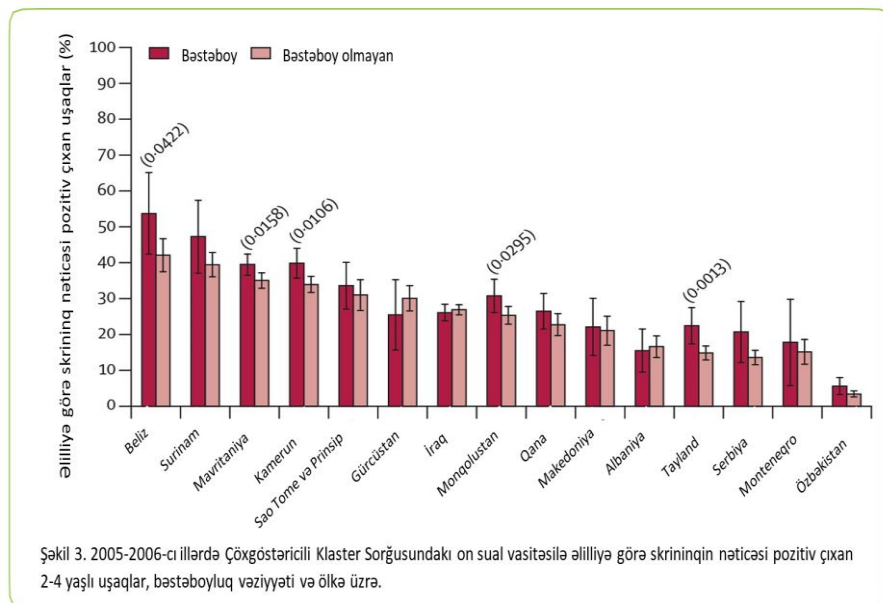
Bu gün əlillik artıq xəstəliyin nəticəsi kimi izah edilmir, şəxsin sağlamlıq vəziyyəti, ətraf mühitdəki faktorlar və şəxsi faktorlar arasındakı (artıq xətti deyil, interaktiv model) arasındakı dinamik qarşılıqlı təsir kimi başa düşülür.

Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının 1948-ci ildə qəbul edilmiş nizamnaməsində sağlamlığın tərifini "sadəcə xəstəlik və ya pozuntunun yoxluğu deyil, fiziki, əqli və sosial rifahın bütöv bir şəkildə mövcud olması" kimi verilir. *Sağlamlıq bioloji, psixoloji və sosial proseslər arasındakı dinamik qarşılıqlı təsirin nəticəsidir.* Eyni ənənə ilə, FBT **bio-psixo-sosial** modelə əsaslanır. FBT insan sağlamlığının və rifahın sağlamlıqla əlaqəli komponentlərinin bütün aspektlərini, o cümlədən məsələn, faydalı münasibətlərə malik olmağı və yüksək keyfiyyətli təhsildən yararlanmağı əhatə edir. O, ayrı-seçkilik və ya təcrid olunmanın sadəcə sosial faktorlar, məsələn, din, gender və ya milli mənsubiyyət nəticəsində meydana çıxdığı vəziyyətləri əhatə etmir. Buna baxmayaraq, o, sağlamlıq və rifah kontekstində universal şəkildə tətbiq olunur.

FBT yalnız əlilliyi olan şəxslərə deyil, bütün şəxslərə yönəlir.

FBT-nin üstün cəhəti sağlamlıq problemləri, funksionallıq və əlilliklə kontekstual amillər arasındakı dinamikanın izahı üçün sağlamlığın komponentlərini xəritələşdirməsidir. Funksionallıq və əlillik bioloji, psixoloji və sosial amillər arasındakı mürəkkəb qarşılıqlı təsirlərin nəticəsi kimi başa düşülür. FBT bu komponentlərin dinamikasını və onların nəticələrini öyrənmək üçün vahid dil təqdim edir və bununla da əlilliklə üzləşən şəxslərin həyat vəziyyətini yaxşılaşdırmaq üçün mümkün vasitələri öyrənmək üçün əsas təmin edir.

FBT funksionallıq və əlilliyin komponentləri üçün təriflər təmin edir, lakin o, kimin "normal" və kimin "əlil" olduğunu təyin etmir və ya diqtə ETMİR. Əlilliklə bağlı beynəlxalq məlumatlar aydın şəkildə göstərir ki, əlillik müxtəlif kontekstlərdə fərqli şəkildə başa düşülür və izah olunur. Aşkarlama səviyyələri, həmçinin özlərini əlil kimi təsvir edən şəxslərin faiz göstəricisi fərqlənir. Bu, həyat təcrübəsindəki fərqlər, məlumatlılıq səviyyəsindəki fərqlər, yaxud funksional məhdudiyyətləri problem kimi müəyyən etmək üçün fərqli hədlərdən istifadə ilə bağlı ola bilər.

Şəkil 3: 2005-2006-cı illər üzrə Çoxgöstəricili Klaster Sorğusunun (MİCS) nəticələri ölkələr üzrə qeydə alınan əlillik səviyyələrindəki fərqləri göstərir (Gottlieb və digərləri 2009).

Pablo Pineda oxumağı dörd yaşında öyrənmişdi. Yeddi yaşında ona "Daun sindromu" diaqnozu qoyulmuşdu. Bu gün o, tanınmış aktyor və müəllim kimi fəaliyyət göstərir. Onun əlilliyə malik olduğunu hesab etmək olarmı?

Kimlərin əlilliyə malik olması və ya olmaması ilə bağlı normaların və bunun əsasında qərarların müəyyən edilməsi konkret məqsəddən asılıdır. Məsələn, əlilliyin müəyyənləşdirilməsində məqsəd pul müavinətləri və ya yardım xidmətləri təmin etməkdirsə, yalnız məhdud sayda şəxslər bunun üçün uyğun hesab ediləcək. Tətbiq olunan meyarlar şəxslərin malik olduğu pozuntuların ağırlığını və ya onların həyat şəraitinin məhdudluq dərəcəsini nəzərə ala bilər. Bu meyarlara əsasən Sara şübhəsiz ki, əlil hesab edilərdi. Lakin söhbət ayrı-seçkilinin qarşısının alınması ilə bağlı qanunvericilikdən getdikdə, tərif geniş olmalıdır. Çünki Pablo fəaliyyətində hər hansı məhdudiyyətlərlə demək olar ki, üzləşməsə də, Daun sindromuna malik olduğu üçün hələ də ayrı-seçkiliyə məruz qala bilər. İctimai məkanlarda universal dizaynın tətbiqi sadəcə əlilliyi olan şəxslər üçün deyil, hərəkət məhdudiyyəti olan istənilən şəxs üçün, məsələn, uşaq arabası gəzdirən analar, əl yükü olan şəxslər və yaşlı vətəndaşlar üçün faydalı olacaqdır.

Məşğələ

Anna, Sara və Pablo barədə düşünün. Onlar hansı meyarlar əsasında müəyyənləşdirilə bilər? Onlar hansı məqsədlər üçün müəyyənləşdirilə bilər (məs., xidmətlərin göstərilməsi, sosial müdafiə, hüquqlarının tələb olunması)?

UNİCEF və ÜST 2012-ci ildə "Erkən Uşaqlıq Dövrü İnkişafı və Əlillik" mövzusunda birgə müzakirə sənədi dərc edib. Bu sənəd FBT və FBT-UG-ni hər iki qurumun uşaq hüquqlarının təmin edilməsi səylərində istifadə ediləcək vahid çərçivə kimi təqdim edir.

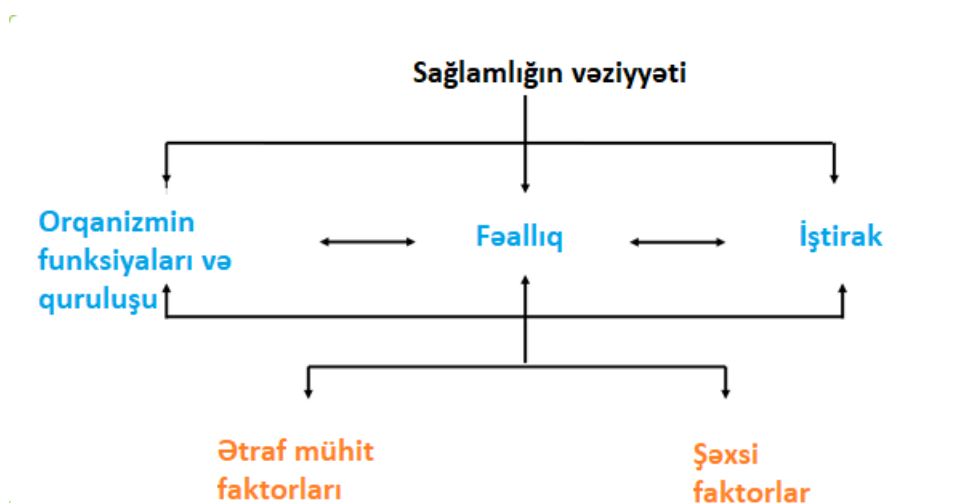
FBT-in strukturu

FBT iki hissədən ibarətdir. Onun birinci hissəsi Funksional fəaliyyət qabiliyyət və Əlilliyi, ikinci hissəsi isə kontekstual amilləri əhatə edir. Hər hissə iki komponentdən ibarətdir: (1) Funksional fəallıq və əlillik - "Orqanizmin funksiyaları və strukturları" komponenti və "Fəallıq və iştirak" komponenti; (2) Kontekstual faktorlar- "Ətraf mühit faktorları" və "Şəxsi faktorlar". Təsnifat əsas diqqəti sağlamlıq və rifahın sağlamlıqla əlaqəli komponentləri kimi funksional fəallığa və əlilliyə yetirir. Kontekstual faktorlar həyatın konkret vəziyyətlərində fəaliyyətə təsir edən kənar (ətraf mühit) və daxili (şəxsi) faktorlardır.

FBT-nin "Funksional fəallıq və əlillik" komponenti orqanizmin sistemləri (orqanizmin funksiyaları və strukturları), məsələn, "əqli funksiyalar"/"sinir sisteminin strukturları" və ya "mədə, metabolik və endokrin sistemlərin funksiyaları"/"mədə, metabolik və ya endokrin sistemlərlə əlaqəli strukturlar" üzərində və həyatın "biliklərin öyrənilməsi və tətbiqi", "ünsiyyət", "hərəkətlilik" və ya "şəxslərarası qarşılıqlı təsir və əlaqələr" kimi sahələri (fəallıq və iştirak) üzərində qurulur. *Lakin bir təsnifat kimi, o, əlilliyin necə təsvir olunmalı olduğunu və ya əlilliyin necə inkişaf etdiyini izah etmir; o, sadəcə bu məqsədlə istifadə oluna biləcək müxtəlif vasitələri və sahələri təmin edir.*

FBT bir dilə bənzəyir: o, əlillik barədə danışmaq üçün terminlər təmin edir, lakin hansı hekayənin niyə danışılacağı istifadəçidən asılıdır.

Aşağıdakı model müxtəlif komponentlər arasındakı qarşılıqlı əlaqənin hazırda necə başa düşüldüyünü vizuallaşdırmaq üçün hazırlanıb

Şəkil 4: FBT modeli

Şəxsin hər hansı sahədə funksional fəallığı onun sağlamlıq vəziyyəti (XBT-də təsnifləşdirilən), funksional fəallığın və əlilliyin digər sahələri, eləcə də ətraf mühitdəki və şəxsi faktorlar arasındakı mürəkkəb qarşılıqlı təsirlərin nəticəsidir. Əgər tam sağlamlıq vəziyyəti təsvir olunmalıdırsa, o zaman sadəcə orqanizmin funksiyaları və strukturları deyil, bütün komponentlərdən istifadə edilməlidir. Şəxsi faktorlar modelin tərkib hissəsi olsa da, onlarla assosiasiya olunan iri sosial və mədəni müxtəliflik səbəbilə təsnifata daxil deyil.

Hər bir komponent fəsilər kimi təqdim olunan müxtəlif sahələrdən ("domenlər") ibarətdir. Hər bir sahə ("domen") və ya fəsildə mövcud olan kateqoriyalar təsnifat vahidləridir. Buna görə də, FBT-dən sadəcə vahid dil kimi deyil, təsnifat kimi istifadə fərdi kateqoriya və ya kodların seçilməsini və istifadə edilməsini ehtiva edir. Sağlamlıq və ya sağlamlıqla bağlı vəziyyətləri təsvir etmək üçün uyğun olan istənilən kateqoriya seçilə bilər və müvafiq təyinedici ilə birlikdə həmin kateqoriyada funksional fəallığın və ya əlilliyin dərəcəsini və ya böyüklüyünü təsvir etmək üçün istifadə edilə bilər. Yalnız problemləri deyil, funksional fəallığın əlverişli aspektlərindən birini vurğulamaq üçün də kateqoriyalar seçilə bilər. Spesifik kateqoriyadakı bir problemin dərəcəsi 0-dan (problem yoxdur) 4-ə (tam problem) qədər rəqəmli kodla ifadə oluna bilər və bu kod daha sonra hərflər və rəqəmli kateqoriya koduna əlavə olunur.

Anlayışlar: Sağlamlıq kontekstində

- **Orqanizmin funksiyaları** orqanizmin sistemlərinin fizioloji funksiyalarıdır (psixoloji funksiyalar daxil olmaqla).
- **Orqanizmin strukturları** bədənin anatomik hissələridir, məsələn, orqanlar, ətraflar və onların komponentləri.
- **Pozuntular** orqanizmin funksiyasının və ya strukturunun problemləridir, məsələn, önəmli dərəcədə kənarlaşma və ya itki.
- **Fəallıq** fərd tərəfindən tapşırıq və ya hərəkətin icrasıdır.
- **İştirak** həyatın hər hansı situasiyasına cəlb olunmaqdır.
- **Fəaliyyət məhdudyyətləri** fərdin fəaliyyətləri icra edərkən üzləşə biləcəyi çətinliklərdir.
- **İştirak məhdudyyətləri** fərdin həyat situasiyalarında iştirak edərkən üzləşə biləcəyi problemlərdir.
- **Ətraf mühit faktorları** insanların yaşadıkları fiziki, sosial və münasibət mühitini təşkil edir.

Məşğələ

Anna, Sara və Pablo barədə düşünün. Orqanizmin funksiyaları və strukturları, fəallıq və iştirak, habelə ətraf mühit faktorları baxımından onların arasında hansı fərqlər ola bilər?

Hər şəxs üçün üç xüsusiyyət sadalamağa çalışın.

FBT çərçivəsində funksional fəallığın təsviri

FBT funksional fəallıq və əlilliyi təsvir etmək üçün müxtəlif səviyyələrdə istifadə edilə bilər. Ən geniş səviyyədə FBT-nin komponentləri, anlayışları və terminləri modellə birlikdə ətraf mühitdəki əlverişli və əlverişsiz amillər kontekstində funksional fəallıq və əlilliyin xarakteri və dinamikası barədə danışmaq və düşünmək üçün ilkin dil təqdim edir. Bu, müxtəlif müşahidələri bölüşmək və şəxsin həyat situasiyası barədə geniş ümumi təsəvvür formalaşdırmaq üçün faydalıdır. Bu, həmçinin, məsələn, müşahidə olunan problemin mənşəyi və dinamikası ilə əlaqəli müxtəlif təsəvvürləri və ya fikirləri üzə çıxarmaq üçün faydalı ola bilər. *Məktəbdə öyrənmə ilə bağlı problemlər bədən səviyyəsində bir əsas problemdən (məs. daha yüksək koqnitiv funksiyalar) yoxsa müəllim tərəfindən dəstəyin təmin edilməməsindən qaynaqlanır (ətraf mühit faktoru)? Bu məqsədlə fərdi FBT kateqoriyalarından və ya kodlarından istifadəyə ehtiyac yoxdur.*

FBT təsnifat kimi istifadə olunursa, informasiyanı kodlaşdırmaq üçün fərdi kateqoriyalardan istifadə edilir. FBT ilə kodlaşdırma yalnız təsnifat barədə deyil, həm də adekvat məlumat mənbələri və qiymətləndirmə alətlərindən istifadə barədə dərin anlayışa malik olmağı tələb edir. FBT-dən təsnifat kimi istifadə üçün zəruri bilik və təcrübənin təmin edilməsi bu kitabçanın əhatə dairəsindən xeyli kənara çıxır.

Funksional fəallığı ölçmək üçün universal yanaşma yoxdur və bir çox hallarda müxtəlif sahələrdən olan peşəkarlar tərəfindən müxtəlif üsullar istifadə edilə bilər. Məsələn, "görmə funksiyaları" ilə bağlı problemlər mütəxəssis tərəfindən spesifik diaqnostik prosedurun icrasını tələb edir. *Lakin "oxuma" ilə bağlı problemlər müəllimin müşahidəsi, müvəffəqiyyət imtahanı və ya özünüqiymətləndirmə əsasında müəyyən edilə bilər.* Bəzi hallarda, məsələn ailə münasibətlərində və ya icmanın həyatında iştirakı sxemləşdirməyə çalışarkən şəxsin özünün verdiyi məlumatlar əsasında kodlaşdırmanı aparmaq daha məqsədəuyğun ola bilər. Digər məqsədlər üçün, məsələn, əlillik müavinətləri üçün uyğunluğu müəyyən edərkən, funksional fəallıqla bağlı problemləri sənədləşdirmək üçün daha obyektiv yanaşmalardan istifadə daha məqsədəuyğundur.

Məşğələ

ÜST FBT və FBT-UG-nin brauzer versiyasını hazırlayıb. Bu, FBT barədə öyrənmək üçün faydalıdır və məsələn, "öyrənmə" və ya "ərzaq"la bağlı kodları müəyyən etmək üçün axtarış funksiyasına malikdir. <http://apps.who.int/classifications/icfbrowser/>

Brauzerə daxil olun və Anna, Sara və Pablo ilə əlaqəli yazdığınız xüsusiyyətləri axtarın.

FBT-dən istifadə edərək funksional fəallığı təsvir edərkən ortaya çıxan çətinliklərdən biri təsnifata daxil olan 1450-dən yuxarı kodun arasından müvafiq kodları seçməkdir. FBT-UG-də isə azyaşlı uşaqların funksional fəallığını daha yaxşı təsvir etmək üçün bəzi əlavə kodlar da var. Hansı məlumatın məqsədəuyğun olduğunu hesab etmək həm də qiymətləndiricinin baxış bucağından və hazırlığından asılı olaraq dəyişə bilər. Mahiyyət etibarilə, məlumat mənbəyi, məlumatı əldə etmək üçün istifadə edilən yanaşma və qeydə alınan təfərrüatlılıq səviyyəsi məqsədəuyğun olmalıdır. Məqsəd sinif fəaliyyətlərində iştirakla bağlı cari çətinlikləri öyrənməkdirsə, o zaman seçiləcək məzmun və ya kateqoriyalar spesifik ünsiyyət bacarıqları üçün təlim məqsədində nəzərə tutulandan fərqli olacaqdır. Məsələn, sosial iştirakı təsvir etməklə müqayisədə koqnitiv bacarıqları qiymətləndirmək üçün funksional fəallığın müxtəlif sahələri daha məqsədəuyğundur. *FBT-nin üstün cəhəti ondan ibarətdir ki, o, komponent üçün səciyyəvi və ya problem yönümlü məzmunu seçməyə imkan verməklə yanaşı, bu informasiyanın yerləşdirilə biləcəyi vahid çərçivə təmin edir.*

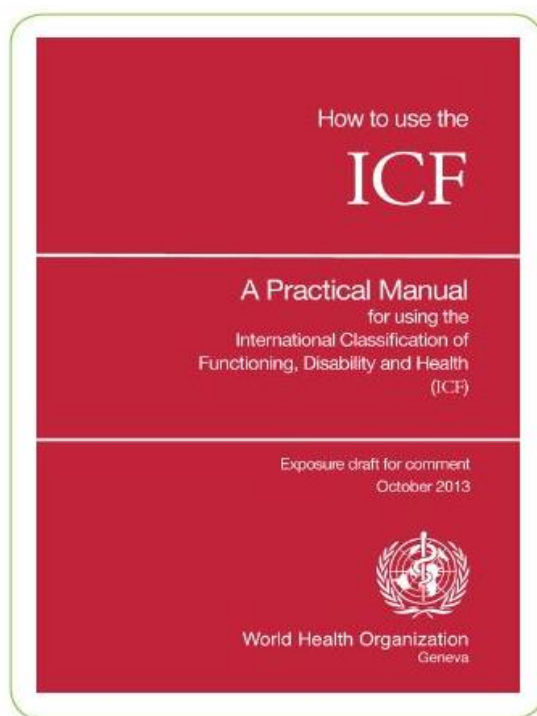
FBT-nin daha bir üstün cəhəti ondan ibarətdir ki, *funksional fəallıq və əlillik kontinum kimi başa düşülür*. Hər kateqoriya üçün sadəcə problemin mövcudluğu və ya yoxluğu deyil, həm də problemin dərəcəsi sənədləşdirilə bilər. Bu məqsəd üçün FBT-nin təyinediciləri istifadə edilə bilər. Xüsusən iştirak məhdudiyyətlərini təsvir edərkən, müəllimlərin, valideynlərin və uşaqların baxışları fərqlənə bilər. Təyinedicilərə istinad etməklə, müxtəlif şəxslər tərəfindən başa düşülən funksional fəallıq səviyyəsi və ya müxtəlif şəraitlərdə müşahidə edilən funksional fəallıq səviyyəsi təsvir edilir. Bu, önəmlidir, çünki müdaxilə və ya dəstək strategiyası ilə bağlı seçimə təsir edir.

FBT-nin dili və məzmunu həm də uşağın vəziyyətini təsvir etmək üçün müxtəlif şəxslər tərəfindən istifadə edilən "zehinsizlik", "davranış problemləri" və ya "ayrı-seçkilik" kimi konseptlərin arxasındakı təsəvvürü müəyyən etmək üçün istifadə edilə bilər. Kimin problemlə bağlı təsəvvürünün düzgün və ya səhv olması ilə bağlı mübahisə etmək əvəzinə, təməl problemlərin qavranılmasındakı oxşarlıqlar və fərqlilikləri, habelə uzlaşan və ya ziddiyyətli informasiyaları vurğulamaq üçün bu konseptlərin arxasındakı biliklər FBT vasitəsilə müəyyən oluna bilər.

FBT-nin tətbiqi

FBT funksional fəallıq və əlilliklə bağlı məlumatları təşkil etmək üçün istifadə edilən informasiya sistemidir. Buna görə də, o, istənilən mühitdə istənilən məqsəd üçün istifadə edilə bilər. FBT tərəfdaşlıq kontekstində hazırlanıb və əlilliyi olan şəxslərin hüquqlarının təşviqinə yönəlir. ÜST insanların öz seçdikləri kimi adlandırılması hüququnu təsdiq edir və "əlilliyin" müəyyənləşdirilməsində birgə iştirak yanaşmasını dəstəkləyir. Buna görə də, təsnifat və qiymətləndirmənin insanları ayrı-seçkiliyə məruz qoyması və ya hüquq və imkanlardan məhrum etməsi deyil, onların hüquq və imkanlarını artırması vacibdir. Hər bir elmi alət kimi, FBT-dən də sui-istifadə edilə bilər. Buna görə də, ÜST FBT-nin istifadəsi üçün hörmət və məxfilik, FBT-dən klinik istifadə və FBT məlumatlarından daha geniş sosial kontekstdə istifadə ilə bağlı etik qaydalar müəyyən etmişdir.

FBT çərçivəsi insanların özlərini deyil, onların vəziyyətini diqqət mərkəzinə gətirir. Bununla, o, sosial dəyişiklik üçün mərhəmət modelindən hüquqlara əsaslanan təşviqat modelinə keçidi dəstəkləyir. ƏHŞK-ə uyğun olaraq, FBT və FBT-UG ətraf mühitin əlilliyi olan uşaqların iştirakına və cəmiyyətə qoşulmasına təsirini əhatə edən geniş əhatə dairəsinə malikdir. O, daha geniş insan hüquqları məsələləri kontekstində (məsələn, təhsil sistemlərindən və ya məşğulluqdan təcrid olunma) əlilliyi olan şəxslərin vəziyyətinin təsvir etməklə ayrı-seçkililiyi və ətraf mühitdə olan əngəlləri vurğulaya bilər. Buna görə də, o, yerli, regional, milli və beynəlxalq səviyyələrdə təşviqat üçün əlverişli mövqedədir. FBT məlumatlarından vahid dil kimi istifadə həm də əlilliyi olan şəxslərin hüquqlarının təşviqi üçün milli strategiyaların hazırlanmasında fəallar, geniş ictimaiyyət, siyasətçilər və peşəkarlar arasında körpü qurmağa kömək edə bilər.

Şəkil 5: FBT Praktiki Təlimatından istifadə FBT və ya fəaliyyət planlarının tətbiqinə kömək edir

Həyatın bütün sahələri əlilliyi olan şəxslərin hüquqlarının təsviqi üçün uyğundur. Buna görə də, təhsil, səhiyyə və sosial sektorlar müvafiq olaraq öz işlərini və siyasətlərin hazırlanmasını əlaqələndirməlidir. FBT sektorlararası strategiyalar hazırlamaq üçün vahid dil təmin edə bilər. Ölkələr ƏŞHK-ni imzaladıqdan və təsdiq etdikdən sonra öhdəliklərini yerinə yetirmək məqsədilə, FBT-dən öz milli qanunvericiliklərində və siyasətlərində istifadə edə bilərlər. FBT-nin əlilliklə bağlı tutduğu inklüziv mövqə əlilliyi olan şəxslərin iştirakla bağlı məhdudiyyətlərlə üzləşdiyi sahələri vurğulamaq üçün faydalıdır. Bu, məlumatlılığı artırmağa və zəruri sosial tədbirləri səfərbər etməyə kömək edə bilər.

Moldova Respublikasında Moldova Respublikası Hökumətinin “Əlilliyi olan şəxslərin Sosial Inklüzivliyinə dair Strategiya”sının Tədbirlər Planının tərkibində “FBT-nin Tətbiqi üçün Yol Xəritəsi” hazırlanıb. UNİCEF-in Moldova Nümayəndəliyi əlilliyi olan uşaqların vəziyyəti ilə bağlı texniki dəstək təmin edir.

Əhali arasında aparılan sorğular və siyahıyaalmalar əlilliyi olan uşaqların və böyüklərin vəziyyəti barədə ümumi təsəvvür qazanmaq üçün önəmlidir. BMT Əlillik Statistika üzrə Vaşinqton Qrupuna FBT çərçivəsi əsasında əlilliklə bağlı ölçülər qrupu hazırlamağı həvalə etmişdir. Cəmiyyətdə müstəqil iştirakı məhdudlaşdırmaq potensialı olan funksional məhdudiyyətlərlə üzləşən şəxsləri müəyyən etmək üçün siyahıyaalmalar zamanı altı sualdan ibarət qısa qrupdan istifadə edilə bilər. UNİCEF-lə əməkdaşlıq şəklində, Vaşinqton Qrupu uşaqların əlilliyini, o cümlədən ətraf mühit amillərini əhatə edən geniş suallar qrupu hazırlayıb. Əlilliyi olan və olmayan şəxslərin həyat vəziyyətinin və təhsildə və ailə həyatında iştirak səviyyələrinin müqayisəsi sosial inklüzivliyi ölçmək üçün önəmli üsuldur. Bu məsələ üzrə daha çox məlumat üçün bu seriyanın 4-cü kitabçasına nəzər salın.

Əlillik barədə təsəvvürləri yeniləmək üçün əlilliyin ənənəvi izahlarının təməlinə duran biliklər sorğulanmalıdır.

ÜST hazırda Beynəlxalq Təsnifatlar Ailəsinin Tətbiqi üçün Məlumatlar bazası hazırlamaqdadır. FBT-nin tətbiqi ilə bağlı bu bölmədə hansı ölkənin FBT-dən hansı formada istifadəsi ilə bağlı məlumatlar yer alır.

<http://apps.who.int/gho/data/node.whofic>, keç: 'Implementation of WHO Classifications'

Qeydlər

III. İnküziv təhsil üçün əlilliyin tərifi

Əsas məqamlar

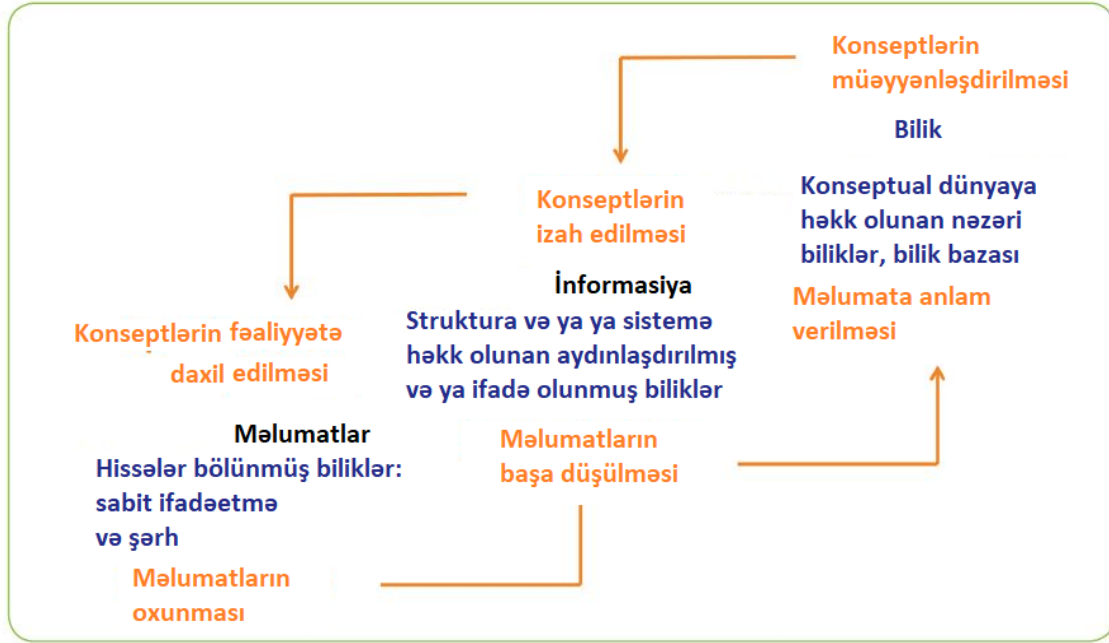
- Əlilliyin tərifinin müəyyənləşdirilməsi insanların nəyisə anlamaq üçün etdikləri kateqoriyalasdırmadır. Fərdlərin necə düşünməsi onların necə hərəkət etməsinə təsir edir. Buna görə də, təkrar düşünmək zəruri ola bilər.
- İştirak və iştirakla bağlı məhdudiyatlar inküziv təhsil kontekstində əlilliyi anlamaq üçün başlanğıc nöqtədir. İştirakla bağlı boşluqların müəyyənləşdirilməsi ayrı-seçkiliyi və dəstəyin çatışmazlığını anlamaq üçün vacibdir.
- İnküziv təhsil sadəcə məktəblərdə deyil, həyatın öyrənmə və iştirak üçün vacib olan bütün sahələrində əlverişli mühitlərin yaradılması ilə bağlıdır. Buna görə də, təkcə sinif otağı ilə məhdudlaşmadan ətraf mühitdəki maneələri müəyyən etmək vacibdir.

Əlillik barədə düşünmək

Təsnifləşdirmə müəyyən edilmiş prinsiplərə uyğun olaraq predmetlərin bir-birini qarşılıqlı şəkildə istisna edən siniflərə təyin olması prosesidir. FBT-də hissələr və komponentlər struktur əmələ gətirir və model onlar arasındakı əlaqəni aydınlaşdırır. FBT kateqoriyaları əlilliyi təsvir etmək üçün tərkib elementlərdir və onlar kateqoriyalasdırma prosesi zamanı aydın görünür (kateqoriyaların bu tərkib elementləri gizlədiyi kateqoriya əsaslı izahlardan fərqli olaraq). Kodların digər şəxslərə şamil olunması FBT barədə dərin biliklər tələb edir, lakin onların şəxsin öz biliklərinə tətbiq olunması əlilliyin insanların düşüncələrində nə olduğunu daha dərinəndən anlamağa kömək edir.

Pablo Pineda bir dəfə müsahibəsində deyir: "Daun sindromu xəstəlik deyil, sadəcə daha bir şəxsi xüsusiyyətdir". FBT çərçivəsində şərh etdikdə, o deyir ki, Daun sindromu sağlamlıq vəziyyəti kimi deyil, şəxsi faktor kimi nəzərdən keçirilməlidir. Homoseksuallıq XBT-dən yalnız 1990-cı ildəki 10-cu nəşrində çıxarıldı. Çünki tibb mütəxəssisləri etiraf etdilər ki, homoseksuallıq sağlamlıq və rifaha maneə yaratmır. İnsan biliyi axıcıdır və təkamül edir. Bu gün üstün tutulan dəyərlər sabah köhnəlmiş ola bilər. Digərlərinin baxışları barədə mühakimə yürütməzdən əvvəl, insan öz düşüncəsini daha yaxşı anlamağa çalışmalıdır.

FBT həm də əlillik kateqoriyalarının arxasındakı "düşüncə"nin üzə çıxarıla bildiyi informasiya sistemi kimi başa düşülə bilər. O, əlilliklə bağlı mühakimələri qırmaq üçün istifadə edilə bilər. Bu, əlilliyin nə olması ilə bağlı və ya onun necə izah edilməsi ilə bağlı tamamilə yeni təsəvvürün formalaşmasına kömək edə bilər.

Şəkil 6: FBT - məlumatları biliklə əlaqələndirmək üçün informasiya sistemi kimi

Əlilliyin yeni tərifini formalaşdırmaq üçün, cari kateqoriyalardan istifadə aydınlaşdırılmalıdır. Məlumatlar, informasiya və bilik arasında fərq qoymaq burada köməyə gələ bilər. *Bilik* bizim düşüncə tərzimizdə - peşədən-peşəyə dəyişən spesifik düşüncə ənənələrimizdə həkk olunur. FBT konseptləri izah etmək və təsəvvürlərdəki fərqləri üzə çıxarmaq üçün istifadə edilə bilər. Bu prosesə əks istiqamətdən baxdıqda, FBT çərçivəsində təşkil olunan bütün mövcud *informasiya* əlillik təcrübəsinin arxasındakı dinamika barədə təsəvvür qazanmaq üçün yaxşı özlü yaradır. Yenə də qeyd olunmalıdır ki, müxtəlif insanlar burada müxtəlif baxışlara malik ola bilər və FBT təsnifatı və modeli onları üzə çıxara bilər.

Digər tərəfdən, FBT müşahidə, sınaq və müsahibələrdən əldə olunan *məlumatların* təşkili və başa düşülməsində faydalı ola bilər. FBT-dən istifadə funksional fəallıq və əlilliyin hansı komponentinin hansı metodla qiymətləndirilməli olması ilə bağlı müzakirə açır: şəxsin özü tərəfindən verilən məlumata və həkimin müşahidə nəticəsinə malik olmaq hansı halda daha dəyərlidir? Funksional fəallığın hansı aspektləri müəllim tərəfindən qiymətləndirilə bilər? Aydındır ki, bu sualların sadə və konkret cavabı yoxdur, lakin onlar əlillik barədə ən yaxşı şəkildə necə düşünmək və onu anlamaqla bağlı daha yaxşı təsəvvür qazanmaq üçün faydalıdır.

İştiraka xüsusi diqqət

Əlilliyi inklüziv təhsil kontekstində izah edərkən, təhlil və müdaxilənin başlanğıc nöqtəsi iştirak olmalıdır. *İştirakın yaxşılaşdırılması ətraf mühitə dəyişikliklərin edilməsi yolu ilə mövcud sağlamlıq pozuntularının fəaliyyətlərə təsirinin minimuma endirilməsini tələb edir.* Inklüziv təhsil bütün uşaqların öz tam potensiallarına uyğun öyrənməsini təmin etməyə yönəlir. O, məktəblərdə və digər təhsil mühitlərində imkanların və əlverişli mühitlərin yaradılmasına istiqamətlənir. Təhsildə iştirak özlüyündə məqsəddir, lakin o, həm də son nəticəyə yönələn vasitədir. Təhsil əlilliyi olan yeniyetmələrin və böyüklərin cəmiyyətə qoşulmasını və rifahını mümkün edən ən güclü vasitədir. Bu gün iştirakın təmin edilməsi gələcək iştirakın təməlinə dayanacaq özlü yaratmaq deməkdir. Buna görə də, təhsildə iştirak həm də nailiyyətlər və təhsilin sonunda şəxsin özü ilə nəşə apara bilməsi ilə bağlıdır.

İştirak uşaq və gənclərin nəyi, necə, harada və nə üçün etmələri ilə bağlıdır. İştirak adi mühitlərdə (məs. adi məktəb), faydalı nəticələrə (məs. ali təhsilə keçid, iş tapmaq) gətirib çıxaran adi rutinlərə (məs. digərləri ilə birlikdə öyrənmək, yeməxanada yemək) cəlb olunmaq deməkdir. Cəlb olunmaq dedikdə, icmaya mənsubluq və birləşmə (emosional komponent) və müstəqillik və ya özünəinam (koqnitiv komponent) hissi ilə fəaliyyətləri icra etmək nəzərdə tutulur. İştirakın bu üç aspektindən yalnız biri deyil, hamısı nəzərdən keçirilməlidir.

İştirakla bağlı məhdudiyyətlər sağlamlıq kontekstində təhlil olunduqda, FBT uşaq və ya gəncin vəziyyətini daha yaxşı başa düşmək üçün istifadə edilə bilər. FBT-də iştirak "həyat situasiyalarında cəlb olunma" kimi izah olunur və iştirak məhdudiyyətləri fərdin cəlb olunmaq və ya cəlb olunmağa davam etməkdə üzləşdiyi problemlərdir. FBT iştirakın qiymətləndirilə biləcəyi sahə və kateqoriyaları təmin edir.

FBT və FBT-UG-də fəaliyyət və iştirak sahələri

- Biliklərin öyrənilməsi və tətbiqi
- Ümumi tapşırıqlar və tələblər
- Ünsiyyət
- Hərəkətlilik
- Özünəqulluq
- Məişət həyatı
- Şəxslərarası qarşılıqlı təsir və əlaqələr
- Həyatın əsas sahələri (təhsil, iş və məşğulluq, iqtisadi həyat).
- İcma, sosial və mülki həyat

Lakin FBT iştirakın səviyyə və keyfiyyəti üçün istifadə ediləcək məlumatların toplanması üçün metod göstərmir. Hansı sahə və ya kateqoriya üçün hansı məlumat mənbəyinin ən məqsədəuyğun olması müzakirə edilə bilər və nəyin "qızıl standart" hesab edilməsi qiymətləndirmənin məqsədindən, həmçinin uşağın yaşı, qiymətləndiricilərin peşəsi və onların əlilliyə münasibəti kimi faktorlardan da asılıdır. Uşaq və ailənin baxışları hər zaman nəzərə alınmalıdır.

Məşğələ

FBT və FBT-UG ilə tanış olarkən, siz Anna, Sara və Pablo üçün müxtəlif xüsusiyyətləri sadaladınız. Yuxarıdakı sahələrə baxın və onları öz siyahınızla yoxlayın.

Onların qabiliyyətləri və istedadını daha yaxşı öyrənmək üçün bütün sahələrdən necə istifadə edə bilərsiniz?

Əlillik sosial konseptdir. Əlilliyi olan uşaqların sosial konseptə çevrilməsi özlüyündə iştirak üçün maneə ola bilər. Onlar adətən problemin özü kimi və ya problemə malik şəxs kimi səciyyələndirilir, çünki diqqət onların edə bildiklərinə deyil, edə bilmədiklərinə yönəldilir.

Sağlamlıq pozuntuları adətən uşaqların iştirakının qarşısını alan bir şey hesab edilir. Əlilliyi olan uşaqları əzabkeş, asılı, passiv və zəif hesab etdikdə, "müdafiə" iştirak üçün maneə təşkil edə bilər. Mütəxəssislər və valideynlər iştirak məhdudiyyətlərinin dinamikasını izah etdikdə, FBT bu cür konseptləri vurğulamağa kömək edə bilər.

Əlilliyi olan uşaqların iştirakı adətən digər uşaqların iştirakı ilə müqayisədə ölçülür. Əlilliyi olan və olmayan uşaqlar arasında iştirakla bağlı fərqlərin müəyyən edilməsi inklüziv təhsilin qarşısındakı əngəlləri aradan qaldırmaq üçün ilk önəmli addım ola bilər. Lakin iştirakla bağlı fərqləri qiymətləndirərkən, insanın ümumi qavrayışlar əsasında "ideal iştirak"ı necə başa düşdüyü barədə düşünməsi vacibdir. İştirak etmək və təlim imkanlarından yararlanmaqla bağlı yanaşmaların müxtəlifliyini qəbul etmək tələb oluna bilər.

Ətraf mühitə xüsusi diqqət

Təhsil öyrənmək üçün əlverişli mühitlərin və imkanların yaradılması ilə bağlıdır. Buna görə də ətraf mühitdəki əlverişli və əlverişsiz faktorların aydın başa düşülməsi çox vacibdir. FBT-də təqdim olunan ətraf mühit faktorlarının siyahısından maneələrin təhsildə ümumi iştiraka təsir göstərdiyi müxtəlif vəziyyətləri təsvir etmək üçün müvafiq məzmun götürülə bilər. Bu cür maneələrlə sadəcə birbaşa məktəb mühitində deyil, evdə və ya məktəbə gedən yolda rastlaşmaq mümkündür. Qeyri-adekvat qida və paltar, köməkçi cihazların olmaması, ev və məktəb arasında məsafənin uzaqlığı, təhsil haqları və digər amillər ailənin uşağı məktəbə göndərməsinin qarşısını ala bilər.

FBT və FBT-UG-də ətraf mühit faktorları

- Məhsullar və texnologiya
- Təbii mühit və mühitə insanlar tərəfindən edilən dəyişikliklər
- Dəstək və əlaqələr
- Münasibətlər
- Xidmətlər, sistemlər və siyasətlər

Stasionar qayğı müəssisələrində yaradılan mühitlərdə müəssisənin fəaliyyətini asanlaşdırmaq üçün həyatın bütün sahələri rəsmi şəkildə idarə olunur, daimi nəzarət tətbiq olunur, fəaliyyətlər məhdudlaşdırılır və davranış manipulyasiya edilir. Bu cür mühitlər cəlb olunmağı və iştirak hissi qazanmağı demək olar ki, mümkünsüz edir. Səriştəlilik, müstəqillik və mənsubluq hissini formalaşdırılması yalnız uşağın ehtiyaclarına uyğunlaşa bilən mühitlərdə və şəxsin mənlik hissini formalaşdırmasına kömək edən fərdiləşdirilmiş qarşılıqlı təsirlər vasitəsilə mümkündür. Əlilliyi olan uşaqlar öz ailələrində böyümək imkanından məhrum olduqda, uşaqların həyatın bütün sahələrində iştirakına kömək edən alternativ sosial mühitlər yaradılmalıdır.

Ətraf mühit faktorlarını təhlil edərkən, həyatın bir sahəsi ilə başlamaq və iştirakı təmin etmək üçün nəyin zəruri olduğunu nəzərdən keçirmək faydalıdır. Məsələn, "ünsiyyət"i seçin və həyatın müxtəlif vəziyyətlərində (məs. evdə valideynlərlə qarşılıqlı əlaqə, dostlar və yaşadılarla ünsiyyət, sinifdə iştirak) ünsiyyətin səviyyəsinə və keyfiyyətinə təsir edə bilən ətraf mühit faktorlarını müəyyən etməyə çalışın. Bununla həyatın müxtəlif vəziyyətlərində ünsiyyətə təsir edə bilən ümumi maneələr müəyyən edilə və bu iştirak məhdudiyyətlərini aradan qaldırmaq üçün geniş strategiyalar hazırlana bilər.

Məşğələ

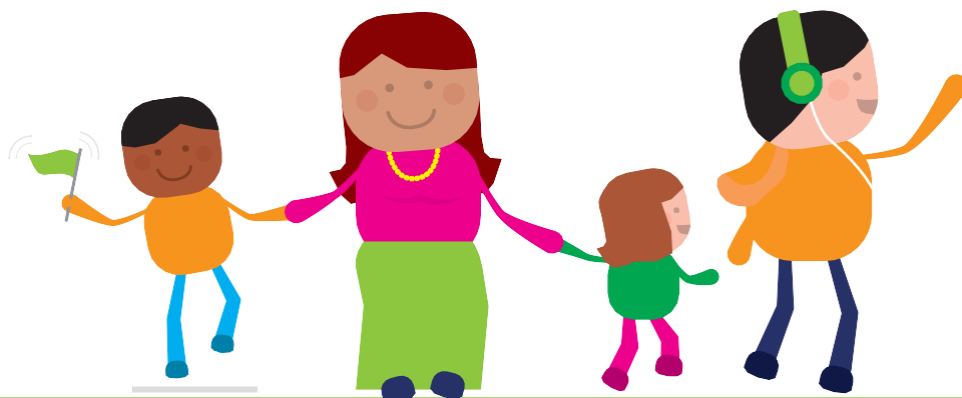
FBT və FBT-UG ilə tanış olarkən, siz Anna, Sara və Pablo üçün müxtəlif xüsusiyyətləri sadaladınız. Əlverişli və ya məhdudlaşdırıcı ətraf mühitə hər hansı istinad etmisinizmi?

Onların həyatlarına təsir göstərmək ehtimalı olan faktorları əhatə edin!

Çoxsahəli maneələr və əlverişli amillər müəyyən edildikdən sonra, müxtəlif həyat vəziyyətləri nəzərdən keçirilməlidir - məsələn, uşağın məktəbdəki həyatının vəziyyəti. İştirak adi mühitlərə və adi rutinlərə cəlb olunmaq kimi izah olunur. Məktəb mühitləri və rutinləri (fəaliyyətlərin ardıcılığı) bir qayda olaraq qabiliyyətlərlə əlaqəli müəyyən gözləntiləri, özünütənziqləməni, motivasiyanı və iradəni ehtiva edir. Bütün uşaqlar üçün iştiraka xüsusi diqqət yetirilmədiyi təqdirdə, məktəb mühitləri və rutinləri adətən alternativ yanaşma və uyğunlaşmalara imkan yaratmır. Universal Təlim Dizaynı tədris məqsədləri, metodları, materialları və qiymətləndirmə ilə əlaqəli maneələri aradan qaldırmağa kömək edə bilər.

Təhsillə bağlı maneələrin müəyyən edilməsinə üçüncü yanaşma ümumi məktəb mühitlərinə və rutinlərinə deyil, müəllimlər tərəfindən yaradılan xüsusi vəziyyətlərə köklənəkdir. Bu vəziyyətlərdən hər biri müəyyən alət və ya strategiyalardan istifadəni ehtiva edir və müəllimlər çox zaman yaratdıqları vəziyyətlərə həkk olunan mülahizələrdən xəbərsiz olurlar. Başqa sözlə, müəllimlər uşaqların nəyi edə bildiklərinə və onu necə etməli olduqlarına dair müəyyən gözləntilərə malikdir. Müəllimin zənnində bu fəaliyyətləri icra edə bilməyən uşaqlar iştirak edə bilməyəcəklər. Müəllimlərin gözləntiləri ilə şagirdlərin iştirak qabiliyyəti arasındakı uyğunsuzluqları müəyyən etmək üçün situativ təhlil tələb olunur.

Qeydlər

IV. İnküziv təhsildə FBT-dən istifadə

Əsas məqamlar

- Əlilliyin müəyyənləşdirilməsi vacibdir, lakin ayrı-seçkilik riski daşıyır. İnküziv təhsil kontekstində bu proses hər zaman ətraf mühitdəki maneələrin müəyyənləşdirilməsini ahatə etməlidir.
- Performans və davranış mürəkkəb qarşılıqlı təsirlərin nəticəsidir, uşağın xarakteristikası üçün təyinedici deyil. Bu qarşılıqlı təsirin başa düşülməsi təlimin planlaşdırılması üçün başlanğıc nöqtədir.
- Məqsədlər gələcək iştirak üçün nəzərdə tutulmalıdır; məqsədlərə nail olmaq üçün vasitələr əsasən ətraf mühitə dəyişikliklərin edilməsidir.
- İnküziv təhsil üçün planlaşdırma uşaqların öyrənmək və iştirak etmək üçün dəstəkdən faydalana bildiyi sosial məkanların yaradılmasını ehtiva edir.

Müəyyənləşdirmə

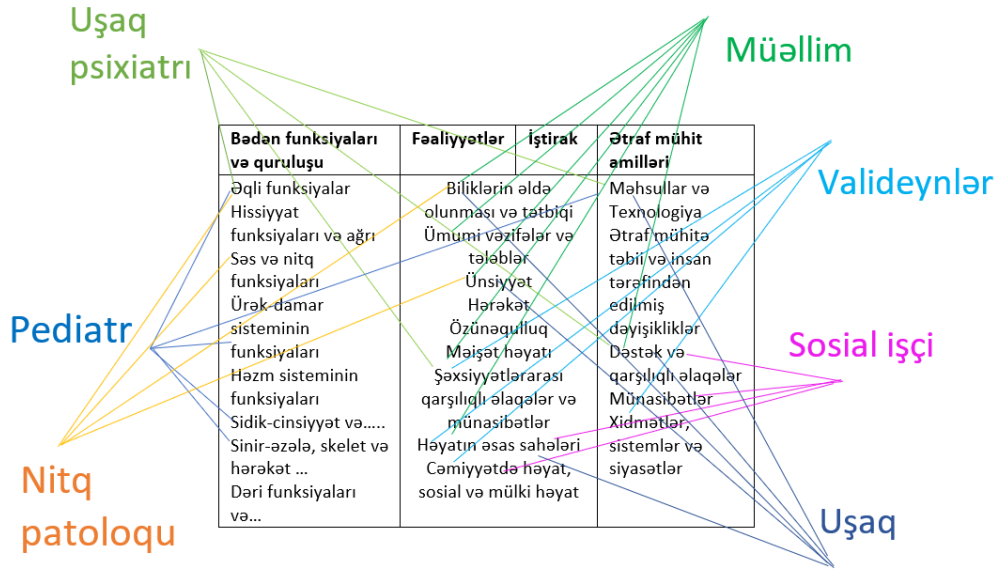
Erkən müəyyənləşdirmə əlverişli mühitlərin yaradılması və iştirakı təmin etmək üçün dəstəyin göstərilməsi baxımından vacibdir. Lakin müəyyənləşdirmə hər zaman ayrı-seçkilik riski daşıyır. Məsələn, müəllimlər əlilliyi olduğu müəyyən edilmiş uşaqlardan gözləntilərini adətən aşağı tutur və nəticədə digər uşaqlarla eyni dərəcədə çətin tapşırıqlar vermirlər. Bəzi ölkələrdə müəyyənləşdirmə xidmətlərə deyil, pul müavinətlərinə çıxış imkanı verir. Nəticədə, təhsili təmin etmək üçün spesifik tələblər qarşılanmır.

Doğru mütəxəssisin hamı üçün və həyatda bir dəfə uşağın diaqnozunu qoymağa, təməl səbəbləri müəyyən etməyə və müalicə təyin etməyə qadir olması dərin kök salmış fikirdir. Hər hansı sağlamlıq pozuntusunun funksional qabiliyyətə təsiri bu gün daha yaxşı başa düşülür və əsasən uşağın həyatında baş verən digər şeylərdən asılıdır. Uşağın həyatın bütün sahələrində tam iştirak etməsinə imkan yaradıldıqda, əsas sağlamlıq probleminin təsiri minimuma endirilə bilər. Ətraf mühit faktorları sağlamlığa mənfi təsir göstərdikdə əlillik həyatın istənilən mərhələsində meydana çıxmağa bilər. Buna görə də, müəyyənləşdirmə ömür boyu bir dəfə edilən bir şey deyil, davamlı proses kimi planlaşdırılmalı və imkanların yaradılmasına yönəldilməlidir.

FBT-də əlillik funksional fəallıqla ətraf amillər arasındakı mürəkkəb qarşılıqlı təsirin nəticəsi kimi başa düşülür. Nəticədə, müəyyənləşdirmə sadəcə sağlamlıq pozuntularının və problemlərinin diaqnostikasına söykənməməli, ətraf mühitdəki amilləri nəzərə almalıdır. İştirak məhdudiyətləri uşağın həyat vəziyyətindən asılıdır və kliniki şəraitdə ölçülə bilməz. Müəyyənləşdirmə həmçinin valideynlər, müəllimlər və digər məlumat verən tərəflərin təmin etdiyi məlumatları nəzərə almalıdır. Əlilliyin qabaqcadan məlum olan deyil, sosial konsept olması anlayışına ciddi yanaşıldıqda, əlilliyin müəyyənləşdirilməsinə birgə əməkdaşlıq prosesi kimi yanaşılmalıdır. FBT modelindən müvafiq məlumatları müəyyən etmək və onu vahid çərçivədə yerləşdirmək üçün xəritə kimi istifadə müxtəlif təsəvvürlərin vurğulanmasına imkan verir.

2011-ci ildə İsveçrədə tətbiq olunmağa başlayan FBT əsaslı uyğunluq proseduru ətraf mühit faktorlarını nəzərə alır. Prosedur əlilliyi olan uşaqların hüquqlarını təmin etmək üçün onları müəyyən edir və inkişaf və təlim nəticələri barədə arayış tələb edir.

Əlilliyin nə olması və onun ən yaxşı hansı yolla müəyyənləşdirilə bilməsi müzakirə olunmaqda davam edir və hər zaman prosesə cəlb olunan hər kəsin təcrübə, səriştə və məqsədlərindən asılı olacaqdır. Fərdlərin hüquqlarına hörmət onların baxışlarına hörmət etmək və onları nəzərə almaq deməkdir. FBT və FBT-UG müxtəlif baxışları bir çərçivədə bir araya gətirməyə kömək edə bilər:

Şəkil 7: Müxtəlif baxışları və məlumatları bir araya gətirmək üçün FBT-dən istifadə.

Buna görə də, müəyyənləşdirmə uşağın həyatında bir dəfə baş verən bir hadisə kimi deyil, davamlı proses kimi başa düşülməlidir. Hətta uyğunluğun müəyyən edilməsi damğalama ilə nəticələnmək əvəzinə xidmətlərlə əlaqələndiriləcəksə, o, təkrarlanan prosedur olmalıdır. *FBT-nin müxtəlif komponentləri ilə əlaqəli təcrübəyə malik çoxsahəli heyət tərəfindən çoxsaylı məlumat mənbələri istifadə edilməlidir.* Müəyyənləşdirmə prosesinə iştirakla bağlı boşluqların, habelə onları aradan qaldırmağa yönələn strategiyaların müəyyənləşdirilməsi daxil olmalıdır. Bu, həm də müəyyənləşdirmə prosesinin ƏŞHK-nin tələblərinə uyğunluğunu təmin edəcəkdir.

UNİCEF və Vaşinqton Qrupu tərəfindən hazırlanmış uşaqların fəallığı və əlilliyi üzrə modul yaşdırları ilə müqayisədə məhdud sosial iştirakla üzləşmə riski daha yüksək olan uşaqları müəyyən etmək üçün funksional fəallıqla bağlı suallar qrupudur. Suallar FBT və FBT-UG-nə əsaslanır.

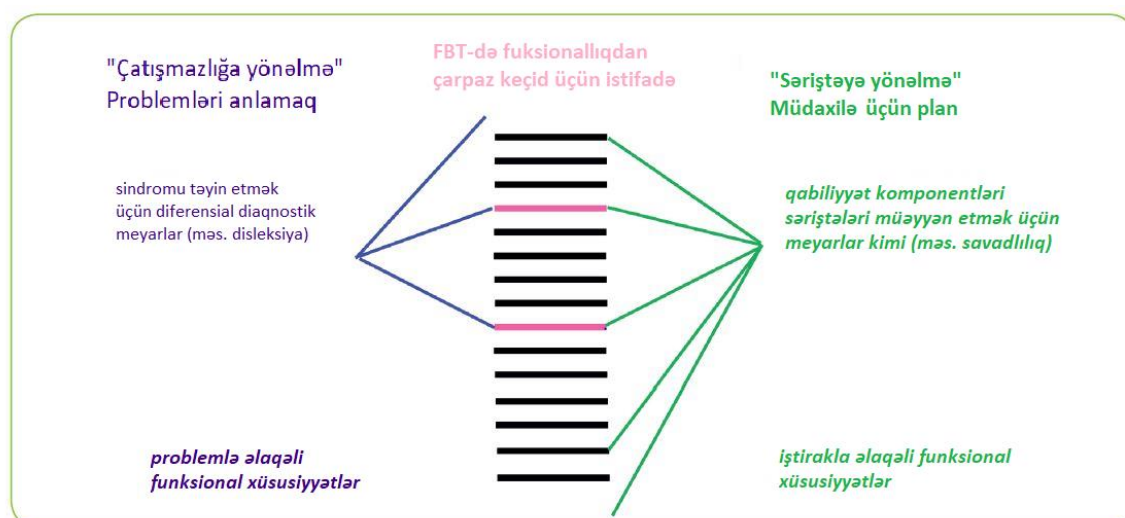
Bax: <http://data.unicef.org/child-disability/overview> (keç: Notes on the Data)

Təlim üçün qiymətləndirmə

FBT "uşağın cari həyat vəziyyəti necədir?" sualına cavab verməklə situativ yanaşma tətbiq edərək insanın funksional fəallığını çoxölçülü təsnifat şəklində təqdim edir. Təlim üçün qiymətləndirmə gələcək həyat vəziyyətlərini nəzərdə tutur və bu məqsədə çatmaqdan ötrü öyrənmə və inkişafa dəstək üçün önəmli məlumatlara köklənir. *Təlim üçün qiymətləndirmə əsas diqqəti uşağın qabiliyyətlərinə yetirir və gələcəyə yönəlir.* Həll olunmalı problem pozuntuların həll olunması deyil, uşaqların öz tam potensiallarına uyğun inkişaf etmələrinə və öyrənmələrinə dəstək göstərməkdir. İştirak təlim üçün qiymətləndirmənin diqqət mərkəzində olsa da, sağlamlıq pozuntularının təlim və iştiraka təsirini aydınlaşdırmaq da vacibdir. Bio-psixo-sosial yanaşma təlimə kömək etmək üçün aradan qaldırılmalı problemləri diqqətdən kənar qoymamağa kömək edir. Bununla yanaşı, o, gələcək iştirak üçün planlaşdırmanın əsası kimi cari iştiraka xüsusi diqqət yetirməyə imkan verir.

Təhsil vəziyyətlərin mürəkkəb təşkilindən başqa bir şey olmasa da, onun keyfiyyəti əsasən uşaqla əlaqəli nəticələrdə əks olunur. Buna görə də, təhsillə bağlı konseptlər adətən vəziyyətlərə deyil uşaqlara, həmçinin, müəllim və şagirdlər arasındakı qarşılıqlı təsirlərin dinamikasına deyil, nailiyyət proseslərinə köklənir. Əksər müəllimlər iştirak məhdudiyyətlərini aydınlaşdırmaq üçün situativ yanaşma tətbiq etmir; onlar bu məhdudiyyətləri uşaqla əlaqələndirir. "Performans" şagird və müəllimin xüsusiyyətləri, eləcə də digər ətraf mühit amilləri arasında mürəkkəb qarşılıqlı təsir nəticəsi kimi deyil, intellekt, müvəffəqiyyət həvəsi və istedad kimi xüsusiyyətlər üçün təyinedici kimi başa düşülür. *Müəllimlər uşaqların problemlərini formal və ya qeyri-formal şəkildə qiymətləndirdikdə, onlar situativ yanaşma əvəzinə yenə də uşağın yönümlü yanaşma tətbiq edirlər.* Onlar şagirdin xüsusiyyətlərinin müşahidə olunduğu vəziyyətləri nəzərdən keçirmədən bu xüsusiyyətləri (məsələn, utancaq, qapalı və ya aqressiv olmaq) müəyyən edirlər. FBT müəllimləri Diqqət Çatışmazlığı və Hiperaktivlik Sindromu və "davranış pozuntusu" kimi konseptləri açmağa və onları özlərinin yaratdıqları vəziyyətin konteksti ilə əlaqələndirməyə dəvət edir. Bu, iştirak məhdudiyyətlərinə töhfə verən ətraf mühit faktorları və bununla da əlverişli mühitlərin yaradılmasına yönələn strategiyalar barədə təsəvvür yaradır.

FBT-nin güclü cəhəti ondan ibarətdir ki, o, funksional fəallıq və əlilliklə əlaqəli məlumatları əks etdirə bilər və buna görə də *problem və potensialların bərabər şəkildə tədqiqinə imkan verir.* Problemlər adətən diferensial diaqnostik meyarların tətbiqi yolu ilə damğa şəklində ümumiləşdirilir. Başqa sözlə, uşağın bəzi funksional əlamətləri seçilir və bir problemlə əlaqələndirilir. Potensiallar gələcək səriştə və qabiliyyətlər kimi başa düşülə bilər. Burada, uşağın kifayət qədər fərqli funksional əlamətləri seçilir və iştirakla əlaqələndirilir. FBT təlim üçün qiymətləndirmə zamanı əsas sağlamlıq probleminin təsirini nə şifərlənməməsi, nə də kiçildilməməsi üçün bu işi çox fərqli baxış bucaqları arasında "çarpaz keçid" etməyə kömək edə bilər.

Şəkil 8: Problem əsaslı və resurs əsaslı baxışları əlaqələndirmək üçün FBT-dən istifadə

Təlim üçün qiymətləndirmə zəruri təlim proseslərini dəstəkləmək məqsədilə strategiyaların hazırlanması üçün əsas kimi cari iştirakın adekvat başa düşülməsini və gələcəyə baxış tələb edir². Buna görə də, bu, sadəcə iştirakın və iştirak məhdudiyyətlərinin qiymətləndirilməsi ilə məhdudlaşmır. Təlim üçün qiymətləndirmə həm də problem əsaslı və səriştə əsaslı düşünmə və əsaslandırma arasında çarpaz keçidləri ehtiva edən aydınlaşdırma prosesidir. Cari vəziyyət ağlabatan dərəcədə öyrəniləndə, gözlənilən dəyişikliklər və gələcək nailiyyətlərin təxmin edilməsi və ya proqnozlaşdırılması tələb olunur.

Təlim üçün qiymətləndirmə zamanı iştirak və ətraf mühitlə bağlı əsas suallar:

- Hara doğru irəliləyirəm? (Gözlənilən dəyişikliklər və gələcək nailiyyətlər)
- İndi haradayam? (Cari ətraf mühitdə cari iştirak)
- Boşluğu necə qapamalıyam? (Əngəllərin və ziddiyyətlərin aradan qaldırılması)

FBT çərçivəsi və modeli bu fikirləri dəqiqləşdirmək üçün istifadə edilə bilər. Müəllimlərin əlillik barədə düşüncəsi, onların əlilliyin dinamikası ilə bağlı təsəvvürü və əlilliyi olan uşaqlardan gözləntiləri inklüziv təhsil mane ola bilər. Birgə problem həllinə kömək edən və bu düşüncə proseslərini vizuallaşdıran alətlər təlim üçün peşəkar qiymətləndirmə yanaşmasının hazırlanmasına dəstək göstərə bilər.

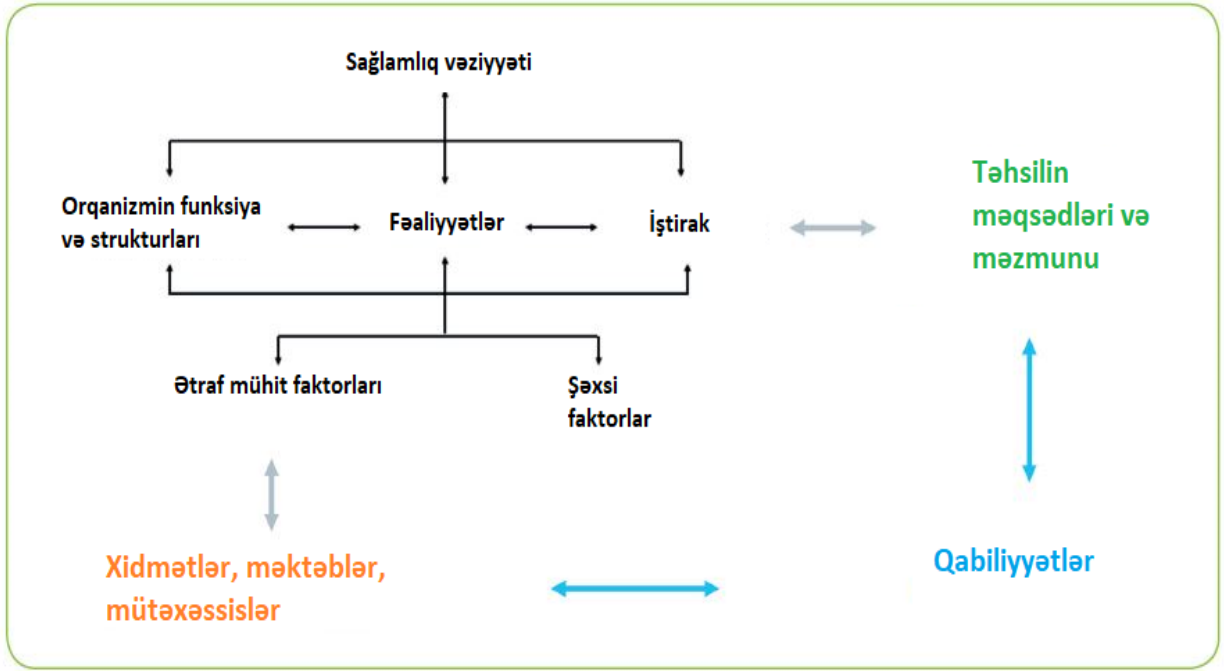
Tədris və müdaxilələrin planlaşdırılması və qiymətləndirilməsi

Təlim üçün qiymətləndirmə təlim üçün planlaşdırma istiqamətində atılmalı ilk addımdır. FBT indiki zamana yönəldiyi üçün FBT modeli təhsil planlaşdırması üçün çərçivə təmin etməkdən ötrü genişləndirilməlidir. Təhsil sahəsində müdaxilə tədbirləri hər zaman təhsil məqsədlərində və ya təhsilin məzmununda nəzərdə tutulan gələcək iştiraka yönəlməlidir.

Bəzi ölkələrdə mövcud alət və konsepsiyaların təhlili, FBT barədə öyrənmək və yeni FBT fəlsəfəsi və təsnifatı əsasında məktəblərdə qiymətləndirmə və planlaşdırma məqsədləri üçün alətlərin hazırlanması üçün mərhələli yanaşma istifadə olunub.

Hər bir ölkə kurikulumun strukturuna dair öz yanaşmasına malikdir. Kurrikulumu öyrədilməli məzmun formasında təqdim edən ölkələrdə şagirdlərin iştirakı ilə əlaqələr qurmaq daha çətin olacaqdır.

Bir çox ölkələr məzmun əsaslı kurikulumdan gənclərin öz təhsilini başa vurduqdan sonra nəyi bacarmalı olduqlarını təsvir edən səriştə əsaslı kurikulumla keçid prosesindədir. Təhsil əsaslı yanaşmadan nəticə əsaslı yanaşmaya keçid təlim üçün planlaşdırmanı asanlaşdırır. FBT-də təhsil nəticələri həyatın müxtəlif sahələrində əldə olunmuş iştirak səviyyəsi ilə əlaqələndirilə bilər.

Şəkil 9: Planlaşdırma məlumatlarını əhatə etmək üçün genişləndirilmiş FBT modeli

Planlaşdırma sadəcə məqsəd təyin etməyi ehtiva etmir, o həm də tədbirlərin nəzərdə tutulmasını ehtiva edir. Uşaq nöqtəyi-nəzərindən yanaşdıqda, bu tədbirlər ətraf mühitə edilən dəyişikliklərdə əks olunur. Tibbi modeli rəhbər tutmaqla, müəllimlər və digər mütəxəssislər cari mühitdə dəyişikliklər barədə düşünmək əvəzinə, təlim üçün fərqli mühit, məsələn xüsusi müdaxilələr təmin etmək barədə düşünməyə meyilli olur. Ətraf mühit faktorlarının beş fəslə bu dəyişiklikləri nəzərdən keçirməyə kömək edə bilər və müəllimlərə onların özlərinin ətraf mühitin bir hissəsi olduqlarını və ən effektiv dəyişikliyin onların öz münasibətlərinin və ya tədris üsullarının dəyişdirilməsi ola biləcəyini anlamaqda kömək edir.

Ətraf mühitə dəyişikliklərin edilməsi barədə düşünərkən, FBT situativ yanaşma tətbiq etməyə kömək edə bilər. Heç də bütün ətraf mühit faktorları mütləq şəkildə bütün həyat vəziyyətlərinə müsbət və ya mənfi təsir göstərmir. Məsələn, şəxsi köməkçi təlim vəziyyətlərində iştiraka kömək edə bilər, lakin həm də yaşadılarla münasibətlərin qurulmasına mane ola bilər. FBT-nin bütün həyat sahələrinin nəzərdən keçirilməsi və planlaşdırılan müdaxilələrin təsirinin proqnozlaşdırılması iştirakın digər sahələrində yeni maneələrin yaradılmasının qarşısını almağa kömək edə bilər. Bu, həm də mühitlər və mütəxəssislər arasında müxtəlif tədbirlərin əlaqələndirilməsinə kömək edə bilər.

İnklüziv təhsil üçün planlaşdırma uşaqların öyrənmək üçün dəstəkdən faydalana bildiyi sosial məkanların yaradılmasını ehtiva edir. Rus inkişaf psixoloqu Viqotskinin yaxın inkişaf zonası dəstəyi iştiraka yönələn bir element kimi nəzərdə tutmaq üçün faydalı çərçivə təmin edir³.

İştirak və ətraf mühitlə əlaqəli əsas planlaşdırma sualları:

- Nə? Növbəti addımda nə öyrənilməlidir? (Məqsədlər)
- Niyə? O, niyə öyrənilməlidir? (Məqsəd, dəyərlər)
- Kim? Kim cəlb olunmalıdır? (Öhdəlik)
- Necə? O, necə öyrənilməlidir? (Alətlər, strategiyalar)
- Harada? O, harada öyrənilməlidir? (Əlverişli mühitlər)
- Nə vaxt? O, nə vaxt öyrənilməlidir? (Əlaqələndirilmiş fəaliyyətlərin planlaşdırılması)

V. Xülasə

Funksionallıq, Əlillik və Sağlamlığın Beynəlxalq Təsnifatı Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının Beynəlxalq Təsnifatlar Ailəsinin bir üzvüdür. Bu təsnifatlar ailəsi hökumətlərin, təchizatçıların və istehlakçıların vahid dil kimi istifadə edə biləcəyi çərçivə təmin edən sağlamlıqla bağlı beynəlxalq təsnifatlar qrupudur. FBT sağlamlıq və onunla əlaqəli sahələr üzrə təsnifatdır və müəyyən kontekstdə şəxsin və əhalinin fəallığını və əlilliyini təsvir etmək üçün istifadə edilə bilər. FBT şəxsin üzləşə biləcəyi əlverişli və əlverişsiz amilləri təsvir etmək üçün ətraf mühit amillərinin siyahısını təqdim edir. FBT-nin uşaq və gənclər üçün versiyası (FBT-UG) 2007-ci ildə hazırlanıb.

FBT 2001-ci ildə dərc olunduqdan bəri, əlilliyin izah edilməsi üçün yeni standart kimi qəbul edilir. O, "Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında" Konvensiyanın icrasının monitorinqi üçün istinad çərçivəsi və təsnifatı kimi istifadə edilir. Əlillik sağlamlıq pozuntularını, fəaliyyət məhdudiyətlərini və iştirak məhdudiyətlərini əhatə edən ümumi termdir. FBT neytral dildir və əlilliyin izahında bio-psixo-sosial yanaşmaya əsaslanır. FBT modeli sağlamlıq vəziyyəti, funksional fəallıq və əlillik və kontekstual faktorlar arasındakı qarşılıqlı təsirin hazırda necə dərk edildiyini əks etdirir.

FBT inklüziv təhsil kontekstində əlilliyi izah etmək üçün faydalı çərçivədir. O, universal yanaşma tətbiq etdiyindən, hər hansı uşağın və ya yetkinlik yaşına çatmış şəxsin əlilliyə malik olduğunu şərtləndirmir və ya istisna etmir. FBT əlilliyin tərfi üçün struktur elementləri təmin edir, lakin əlilliyin tərfini vermir. Müxtəlif məqsədlər üçün müxtəlif təriflər verilə bilər. Erkən uşaqlıq dövründə profilaktik proqram üçün istifadə edilən əlillik tərfi pul müavinətlərinin verilməsi üçün uyğunluğun müəyyən edilməsində istifadə edilən tərifdən daha geniş olacaqdır.

FBT istifadəçiləri əlilliyi necə başa düşdükləri və bunun onların fərdi necə qəbul etmələrinə və müəyyən edilmiş problemlərin həllinə yanaşmalarına, o cümlədən onların inanc və münasibətlərinə necə təsir göstərdiyi barədə düşünməyə dəvət edir. Inklüziv təhsil üçün iştirak konsepti vacibdir: burada FBT iştirak məhdudiyətləri ilə nəticələnən dinamikanı tədqiq etmək üçün çərçivə və vahid dil təmin edir. Inklüziv təhsil ətraf mühit və ona edilən dəyişikliklərin uşaqların tam potensialına uyğun iştirak etməsinə necə kömək edə biləcəyi ilə bağlıdır. FBT iştirakla bağlı cari maneələrin tam başa düşülməsinə imkan yaratmaq üçün müxtəlif mənbələrdən məlumatları bir araya gətirməyə kömək edir.

FBT insan hüquqlarına əsaslanan yanaşma və inklüziv təhsil fəlsəfəsi ilə uzlaşan alət və prosedurlar yaratmaq üçün istifadə edilə biləcək vahid çərçivə və təsnifat təqdim edir. Müəyyənləşdirmə, qiymətləndirmə, planlaşdırma və dəyərləndirmə məqsədləri üçün adekvat alətlərin hazırlanması zəruridir. Bəzi ölkələr artıq bu cür alətlər hazırlayıb və ölkələr və təhsil mühitləri arasında mübadilə edilə biləcək təcrübə kütləsi artmaqdadır.

Qeydlər

Terminlərin izahlı lüğəti

Əlilliyə bio-psixo-sosial yanaşma Funksionallıq, Əlillik və Sağlamlığın Beynəlxalq Təsnifatında istifadə olunur və əlilliyin tibbi və sosial modellərini bir araya gətirir. Bu yanaşma bioloji, fərdi və sosial prizmadan əlilliyin müxtəlif baxış bucaqlarının vahid mənzərəsini təmin edir.

"Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında" Konvensiya və onun Fakültativ Protokolu (A/RES/61/106) BMT-nin Nyu-Yorkda yerləşən Baş Qərargahında 13 dekabr 2006-cı ildə qəbul edilib və 30 mart 2007-ci ildə imzalanmaq üçün açıq elan edilib. Konvensiyanı həmin gün 82, dövlət fakültativ protokolu isə 44 dövlət imzalayıb və bir dövlət ratifikasiya edib. Bu, tarixdə açılış günündə ən çox imzalanan BMT konvensiyası oldu. Bu Konvensiya 21-ci əsrin ilk əhatəli insan hüquqları sazişidir və regional integrasiya təşkilatlarının imzalaması üçün açıq elan edilmiş ilk insan hüquqları konvensiyasıdır. Konvensiya 3 may 2008-ci ildə qüvvəyə minib. Ətraflı məlumat üçün: <http://www.un.org/disabilities/>.

İnsan hüquqlarına əsaslanan yanaşma insan inkişafı prosesi üçün konseptual çərçivə olub, beynəlxalq insan hüquqları standartlarına normativ şəkildə əsaslanır və fəaliyyət baxımından insan hüquqlarının təşviqinə və müdafiəsinə yönəlir. O, inkişaf problemlərinin mərkəzində dayanan bərabərsizlikləri təhlil etməyə və ayrı-seçkiliyə yol verən təcrübələrin, inkişafa mane olan səlahiyyətlərin ədalətsiz bölgüsünün aradan qaldırılmasına yönəlir.

Funksionallıq, Əlillik və Sağlamlığın Beynəlxalq Təsnifatı şəxsin funksional fəallıq səviyyəsini onun sağlamlıq vəziyyəti, ətraf mühitdəki faktorlar və şəxsi faktorlar arasındakı dinamik qarşılıqlı təsir kimi izah edir. O, funksional fəallığı və əlilliyi insanların orqanizminin funksiyaları və strukturları, insanların məşğul olduqları fəaliyyətlər və iştirak etdiyi həyat sahələri və ətraf mühitdə bu təcrübələrinə təsir edən amillərlə əlaqəli olan çoxölçülü konseptlər kimi izah edir.

İnklüziv qoşulma - bu zaman ayrı-ayrı şagirdlərin fərqli ehtiyaclarını nəzərə almaq üçün məktəbdə mədəniyyətin, siyasətlərin və təcrübələrin dəyişdirilməsi zərurəti və bu imkana mane olan əngəllərin aradan qaldırılması öhdəliyi qəbul edilir.

İnklüziv təhsil "təlim, mədəniyyət və icmalarda iştirakın artırılması və təhsil sistemi daxilindəki və ondan qaynaqlanan təcridolunmanın azaldılması yolu ilə bütün təhsilənlərin ehtiyaclarının müxtəlifliyinin nəzərə alınması və cavab tədbirlərinin görülməsi prosesidir. İnklüziv təhsil müvafiq yaş aralığına daxil olan bütün uşaqları əhatə edən gələcəyə ümumi baxış və dövlətin bütün uşaqlara təhsil vermək öhdəliyi əsasında məzmunu, yanaşmalara, struktur və strategiyalara dəyişiklik və modifikasiyaların edilməsini ehtiva edir."

Əlilliyin tibbi modeli əlilliyi şəxsin malik olduğu və tibbi yardımla müalicə oluna biləcək sağlamlıq problemi kimi izah edir. Buna görə də, əlillik tibbi patologiyanın nəticəsidir. Əlilliyi olan fərdə müalicəyə ehtiyacı olan şəxs kimi yanaşılır və onun ağrı və əzablarının yüngülləşdirilməsi tibb mütəxəssisinin vəzifəsi hesab edilir [Bu, UNİCEF-in hazırda əməl etdiyi model deyil.]

İstinadların siyahısı

Chaiklin, S. (2003). Viqotskinin təlim və tədrislə bağlı təhlilində yaxın inkişaf zonası. Kozulin, A., Gindis, B., Ageyev, V. & Miller, S. (Eds.) *Viqotskinin təhsil nəzəriyyəsi və praktikası mədəni kontekstdə*. 39-64. Cambridge: Cambridge University.

Gottlieb, C.A, Maenner, M.J., Cappa, C., Durkin, M.S. (2009). Aşağı və orta gəlirli 18 ölkədə uşaq əlilliyinin skriningi, qidalanma və erkən təhsil: UNİCEF-in Çoxgöstəricili Klaster Sorğusunun üçüncü raundundan məlumatlar (2005–06). *The Lancet*, 374.

Sen, A. (1985). *Əmtəə və qabiliyyətlər*. Amsterdam: North-Holland.

Sen, A. (2005). İnsan hüquqları və qabiliyyətlər. *İnsan İnkişafı Jurnalı*, 6(2).

Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı (1990). Xəstəliklərin Beynəlxalq Təsnifatı (XBT), 10-cu baxış Cenevrə: ÜST

Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı (2001). Funksionallıq, Əlillik və Sağlamlığın Beynəlxalq Təsnifatı Cenevrə: ÜST

Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı (2007). Funksionallıq, Əlillik və Sağlamlığın Beynəlxalq Təsnifatı, Uşaq və Gənclər üzrə Versiya (FBT-UG) Cenevrə: ÜST

Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı (2013). FBT-dən necə istifadə etməli. Funksionallıq, Əlillik və Sağlamlığın Beynəlxalq Təsnifatdan istifadə üçün Praktiki Vəsait. Şərhlər üçün ilkin layihə. Cenevrə: ÜST

Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı və Dünya Bankı (2011). Əlillik üzrə Ümumdünya Hesabatı. Cenevrə: ÜST.

Əlavə resurslar

1. Bu mövzu üzrə daha çox məlumat üçün bu seriyanın 11-ci kitabçasına nəzər salın.
2. Bu məsələ üzrə daha çox məlumat üçün bu seriyanın 12-ci kitabçasına nəzər salın.
3. Chaiklin, S. (2003). Vıqotskinin təlim və tədrislə bağlı təhlilində yaxın inkişaf zonası. Kozulin, A., Gindis, B., Ageyev, V. & Miller, S. (Eds.) Vıqotskinin təhsil nəzəriyyəsi və praktikası mədəni kontekstdə. 39-64. Cambridge: Cambridge University.
4. BMT, <http://www.un.org/disabilities/default.asp?navid=15&pid=150> [baxılıb: 3 avqust 2014]
5. UNICEF, <http://www.unicef.org/policyanalysis/rights/> [baxılıb: 3 avqust 2014]
6. ÜST, <http://www.who.int/classifications/icf/en/> [baxılıb: 27 iyul 2014].
7. UNESCO (2005) *İnklüziv təhsil üçün rəhbər prinsiplər: hamı üçün təhsilə çıxış imkanının təmin edilməsi*, Paris.

